

**Filosofická Fakulta Univerzity Karlovy
Ústav slavistiky**

Diplomová práce

**Osobnost a tvorba Gejzy Vámoše v historicko-
společenském a jazykovědném kontextu**

Sabina Rudenková

Obor: Slovakistika

**Vedoucí práce: PhDr. Mira Nábělková, CSc.
V Praze 2006**

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Adéla Růčková

V Praze dne 13. 1. 2006

Děkuji vedoucí své diplomové práce za trpělivou pomoc a inspirativní podněty při vypracování této diplomové práce.

Současně chci poděkovat svým blízkým, za vytrvalou podporu v době nepřízně osudu.

Obsah:

Obsah:.....	1
Úvod.....	2
1. Aspekty osobnosti Gejzy Vámoše.....	3
1.1 Osobnost Gejzy Vámoše – ze svobodné vůle Slovákem	4
1.2 Korespondence Gejzy Vámoše a Hany Gregorové.....	8
1.3 Dopisy ze zahraničí (Leningrad, Tientsin, Perocinio de Murraiaé, Chicago).....	14
1.4 Svojet' – Kultúrny časopis slovenský	17
1.5 Noviny Piešťany a okolie – alias Ľudovít Zurian	20
2. Historicko-spoločenský kontext	22
2.1 Historicko-spoločenské okolnosti Židovského osídlení na území Slovenska	22
2.2 Gejza Vámoš v kontextu židovské komunity na Slovensku	27
3. Gejza Vámoš v očích literární kritiky	29
3.1 Hodnocení románu Atomy Boha v kritice Jána Števčeka.....	30
3.2 Pohled Dobroslava Chrobáka.....	35
3.3 Daniel Okáli – Burič Gejza Vámoš.....	38
3.4 Viera Surová – Vámošovo hledání pravdy o člověku.....	40
3.5 Dagmar Kročanová – současné hodnocení Vámoše: Ego-maniak a aristokrat inteligence	44
3.5.1 Identita.....	44
3.5.2 Román an-archie	46
3.5.3 Ambivalence Zuriana a Medusy	46
3.5.4 Motiv sebevraždy	47
3.5.5 An-archismus a ženská otázka ve Vámošově tvorbě	48
3.6 Alexander Matuška – Slovenský život a slovenské umenie.....	50
4. Autorské vyjadřování a jazyk Gejzy Vámoše	53
4.1 Jazykové podmínky na Slovensku	54
4.1.1 Reformní období (1852 – 1863).....	54
4.1.2 Matiční a martinské období (1863 – 1918)	55
4.2 Specifika jazyka Gejzy Vámoše.....	58
4.2.1 Názory prezentované v literární kritice:.....	59
4.2.1.1 Miloš Tomčík – protiklad drsného výrazu a citlivého srdce	59
4.2.1.2 Vladimír Petřík – O funkci jazyka v tvorbě G. V.	60
4.2.1.3 Daniel Okáli – hnilobná hamletovština aneb humbugársky Vámoš	62
4.3 Jazyk románu Atomy Boha	64
Závěr.....	68
BIBLIOGRAFIE	70
Příloha: Seznam EMSA	73
Summary	74

Úvod

„Prečo práve Gejza Vámoš?“

V centru pozornosti mé diplomové práce stojí osobnost Gejzy Vámoše a jeho literární činnost. Chci poukázat na rozporuplné názory a hodnocení slovenské literární kritiky. Dokumentovat netradičnost a šíři Vámošovy osobnosti i na historicko-spoločenském pozadí v meziválečném období na Slovensku. V následujícím textu prezentuji vybrané názory slovenské literární kritiky. Interpretuji Vámošovu literární tvorbu s přesahem do oblasti historicko-kulturní a jazykovědné.

Pro svou komplikovanou osobnost a složitost svého spisovatelského jazyka, provokativnost a nekompromisnost byl Vámoš literární kritikou často raději označován za průměrného spisovatele neslovenského původu. V tomto smyslu byl často odsuzován jako spisovatel, který nechápe a nerespektuje potřeby slovenské čtenářské obce. Domnívám se, že je nutné k Vámošovi přistupovat se zřetelem k jeho filosoficko-lékařskému uvažování a s citem pro jeho židovský původ. Jeho myšlení i styl vyjadřování jsou ovlivněny ortodoxním židovským prostředím. Vámoš je tedy unikátní i kvůli svému původu, kulturnímu bohatství, které se v jeho tvorbě odráží a jízlivé inteligenci, která se projevuje v protikladném a originálním spojení „biologicky determinovaného lékaře“ a citlivého člověka – spisovatele. Vytváří dílo ve slovenské literatuře ojedinělé. Tvorba, která svým evropským charakterem a tematikou překračuje rámec očekávané „tradiční“ slovenské literární tvorby. Ve své diplomové práci se tedy zabývám vybranými interpretacemi literárního díla Vámoše a tyto konfrontuji. Zachovávám chronologickou a ideovou návaznost. Nastiňuji velmi stručnou jazykovědnou analýzu jeho slovenských literárních textů na pozadí jazykové situace na Slovensku a s přihlédnutím na neslovenský původ Vámoše. Po stránce lidské i odborné se domnívám, že svět slovenské literatury a kultury Vámošovi důkladné poznání a analýzu jeho tvorby dluží.

1. Aspekty osobnosti Gejzy Vámoše

„Nenadchol ho slovenský stôl v kaviarni U Zlatej husi... Sedávala tam budúca slovenská šľachta. Nádejplná junač, dobre živení, elegantne vyobliekaní synátori, synovcovia županov, ministrov, poslancov, továrnikov a iných pozemských bohov...

Zurian sa cítil medzi nimi malý, chudobný a hlúpy. Cítil, že by mohol robiť čo chce, postaviť sa na hlavu, žrať vedu a umenie na metre, mať snahu znieť z neba hviezdy svojmu národu, hovoriť rečou anjelov – pre týchto panákov by vždy zostal len Augustom, čudákom, nanajvýš podívínom. Tí odbavili všetko rehotom, blbým úškľabkom. Vážili si však ohromne tradíciu, pri nej zvažňeli a utierali si slzy, pili na slávu predkov a dúfali v lepšie časy. V prítomnosti ich nezaujímalo nič, iba futbalové výsledky, šach, tance a pohlavné problémy.“

(Gejza Vámoš: Atómy Boha I. a II. diel, str. 28, vydavateľstvo Dilema, Bratislava, 2003)

1.1 Osobnost Gejzy Vámoše – ze svobodné vůle Slovákem

Gejza Vámoš se Slovákem nenarodil. Pocházel ze židovské rodiny z maďarského prostředí. Vámoš se narodil 22. prosince 1901 v Devabányi (dnes na území Maďarska). Jeho rodina se v období krize přestěhovala za sociálními jistotami ortodoxní židovské komunity do Nitry. Vámoš studoval v Nitře maďarské gymnázium (maturoval v roce 1919, tedy už v Československu). Při svém pobytu v Nitře se patrně poprvé setkal se slovenštinou a lze předpokládat, že tady se mu také naskytla první příležitost pro širší komunikaci v tomto jazyce. Po maturitě odešel do Prahy, centra velké části slovenské intelektuální a umělecké elity. V Praze studoval medicínu – studium na lékařské fakultě Univerzity Karlovy ukončil v roce 1925. Část svých lékařských studií absolvoval i v Anglii, kam odjížděl pravidelně a poměrně často nejen v průběhu svého studia. Vámoš hovořil plynule slovensky i česky, maďarsky, anglicky, francouzsky a domluvil se i německy. Později se musel naučit španělsky a základy čínštiny.

Do období studií v Praze spadají jeho literární začátky. Krátkou dobu byl i redaktorem novin *Slovenská republika* a časopisu *Mladé Slovensko*. V roce 1922 na popud Sjezdu Slovenského studentstva v Bratislavě společně s Jankom Alexym založil časopis *Svojeť*. V tomto periodiku Vámoš kromě svých kritik zveřejňoval i prozaické práce. Časopis, který byl vydávaný díky finanční podpoře redaktora a malíře Pacovského, po jednom roce z finančních důvodů zanikl. Z určitého hlediska soudobé literární perspektivy možno uveřejněné příspěvky v časopise *Svojeť* považovat za jeden z prvních viditelnějších projevů slovenského expresionizmu ještě před vydáním Smrekova Zborníku mladé slovenské literatury v roce 1924 a v jistém smyslu za první náznaky nástupu nové literární generace. Podrobněji v podkapitole „Svojeť“.

Vámoš po absolutoriu na lékařské fakultě začal pracovat jako lékař v Praze, pokračoval ve své literární činnosti a současně se zapsal k externímu studiu filosofie na Filosofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě.

V Mazáčově edici EMSA (vůbec první edici mladých slovenských autorů!) vychází jeho knižní prvotina *Editino očko* (soubor povídek) jako první svazek z této edice. Literární kritika (konkrétně J. I. Hamaliar) ji označila za neslovenskou. „...*Vámoš nemá slovenského ducha. A preto vôbec nerozumie kultúrným potrebám terajšieho Slovenska... Škoda, že EMSA nezačala iným zväzkom – ale spoľahlivý Ján Smrek to napravil druhým a tretím zväzkom.*“ (J. I. Hamaliar, 1929, s. 33)

Do roku 1928 Vámoš pracoval v Praze jako asistent profesora balneologie a fyziatrie MUDr. E. Cmunta, poté zřejmě na doporučení profesora Cmunta odchází do Piešťan a ve své ordinaci přijímá pacienty jako např. F. X. Šaldu nebo profesora R. W. Seton-Watsona. V Piešťanoch je krátkou dobu činný i v místních novinách „*Piešťany a okolie*“.

Téhož roku vychází jeho román *Atómy Boha* (jako 16. a 17. svazek edice EMSA). Opět slovenskou literární kritikou nepřijat a ostře kritizován a označen za „*najnihilistickejšie dielo literatúry slovenskej*“ (Š. Kréméry, 1943, s. 171) Vámoš svůj román chápe jako literaturu „vychovateľskou“ a jako možnosť vyjádriť svoju filozofickú koncepciu. Reedice románu vyšly v letech 1933, 1934 a 1936. V českém překladu vyšel román v roce 1930 a 1934. Vámoš sám zejména toužil přeložit svůj román do esperanta – jazyka, ve kterém viděl budoucnost sjednocené Evropy, potažmo celého světa.

V roce 1931 poprvé odjel do Ruska a v září byl nucen zúčastnit se vojenských manévřů, které zvětšil v novele *Jazdecká legenda*. Kritika (D. Chrobák, 1957, s. 105) poprvé reaguje kladně a satirickou novelu oceňuje.

Vámoš v roce 1932 externě absolvoval studia na Filosofické fakultě University Komenského v Bratislavě, kde za disertační práci „*Princíp krutosti*“ získal doktorát v oboru filosofie. Snažil se o publikování práce za podpory Spolku slovenských spisovatelů.

Hodně cestoval a do svého odchodu ze Slovenska v roce 1939 procestoval téměř celou Evropu včetně pobaltských republik a Ruska.

Přelom let 1933 a 1934 byl pro Vámoše velice bouřlivý. Po zveřejnění části připravovaného románu „*Žid severu a juhu*“ (Slovenské smery) vypukla tzv. „*bahnianská aféra*“. Židovská obec z Piešťan podala pražskému a bratislavskému centru na Vámoše žalobu a spolek lázeňských lékařů požadoval Vámoše vyloučit za urážku lékařského stavu. Dokonce i někteří jeho kolegové – literáti se obracejí proti němu a jeho tvorbu haní. Vámoš se ocitl pod silným tlakem anonymních vyhrůžek a jeho rodina byla napadena. Musel se zodpovídat z obvinění o zanedbání péče, v těchto soudních sporech ho zastupoval dr. Clementis a přímo v Piešťanoch pak dr. Romančík. Sílicí napětí a stupňující se nedorozumění mezi ním a slovenským literárním světem (zejména okolností tzv. „*bahnianskej aféry*“) značně přispěly k jeho velice skeptickému názoru na veřejné mínění a etiku ve slovenské společnosti.

V roce 1934 ale Vámoš slaví i úspěch a dostává se mu i ocenění od slovenských literárních kritiků. Vychází román *Odlomená haluz* (zachycuje dospívání židovského chlapce v oblasti jižního Slovenska, tedy z prostředí Vámošovi důvěrně známého). Kvalitu a originalitu tohoto románu literární kritika uznala a ocenila. Vámoš dokonce získal v soutěži vydavatelství Melantrich druhé místo a finanční odměnu.

Koncem 40. let se Vámoš zúčastnil 1. Sjezdu slovenských spisovatelů a aktivně působil ve Spolku slovenských spisovatelů. Sice s velice vyhraněným názorem na sjezd i na politickou aktivitu jako takovou, přece jen však pomýšlel na vstup do agrární strany a hodlal se opět aktivně zapojit do veřejného života. Svoje lékařské působiště opustil až pod nuceným nátlakem fašismu na jaře roku 1939. Na útěku před luďáckým režimem ho vyprovázela rodina Gregorovců a Ján Poničan. Vámoš nejprve emigroval do Francie. Poté odjíždí na několik let do Číny do města Tien-tien. Několik měsíců po usídlení se v Číně za ním přijela jeho přítelkyně Irma, která ale později čelila zdravotním problémům a konfliktům s Vámošem. Přibližně v roce 1941 ho opustila. V další korespondenci se o ní již Vámoš nezmiňuje a není proto jasné, zdali nadále nějaké styky vůbec udržovali. V čase svého čínského exilu si Vámoš poměrně hojně dopisuje se svou blízkou přítelkyní Hanou Gregorovou. V čínském exilu se Vámoš věnuje především lékařské praxi a studiu čínštiny. Výzvy k prezentaci své nové literární tvorby Vámoš odmítá s argumentem, že pro literární tvorbu musí být v přímém vztahu s domácím prostředím. A tak v naději na návrat odkládá Vámoš i svou další spisovatelskou dráhu. Po skončení druhé světové války Vámoš kontaktoval přátele na Slovensku. Snažil se i o kontakt s Clementisem. Navrhoval využít svých jazykových schopností a místních zkušeností pro založení diplomatické reprezentace Československa v Číně. Současně doufal a usiloval o repatriaci zpět do Československa. Vzhledem ke změně společenských poměrů v 1948 sice jeho přátelé Vladimír Clementis a Ladislav Novomestský měli politickou moc Vámošovi pomoci, ale nevyužili ji a na jeho výzvy k repatriaci neodpovídali.

Po konci druhé světové války Vámoš odešel z Číny do Brazílie. Nostrifikoval svůj lékařský diplom ve španělštině a svůj život dožil v přítomnosti své sestry Edity v Brazílii. Životní pouť Gejzy Vámoše skončila ve městě Mariae-Minas, dne 18. března 1956.

Z korespondence, a to i přes silnou ironii vůči situaci ve slovenské spisovatelské obci a politickému vedení Československa, je patrné, že Vámoš nikdy nezapochoyboval o návratu domů – na Slovensko. Stručná data z jeho životopisu nejen dokreslují Vámošovu komplikovanou osobnost, ale dokumentují i jeho velice spletitou životní cestu.

Z hlediska historie a tradice ve slovenské literatuře je Vámošovi nejednou vytýkán jeho neslovenský duch. Poukazováno je zejména na gramatické, stylistické a tématické nedostatky jeho literární textů s argumentací absence spisovatelského talentu a tedy i nevýznamné role v dějinách slovenské literární tvorby. Často je Vámoš označován jako okrajový zjev s přívlastkem „enfant terrible“.

Vámoš se nikdy nerozhodl kráčet cestou tradičního spisovatele tvořícího pro „národ“ a z vlasteneckých popudů a přece si svou „slovenskost“ zvolil sám. Vybral si osamělou cestu asimilovaného. Na studiích v Praze vědomě, dobrovolně a totálně opustil svět ortodoxního Židovství. Vámoš komunitu židovského světa „vyměnil“ za řád světa logiky – medicíny a emocí – literatury, hlásíc se k jednomu z nejmladších národů na evropském území. Ani jinak pojmenován a jinak zařazen, Vámoš nedokázal eliminovat svoji podstatu. Svůj způsob spolucítění a smysl pro spoluzodpovědnost v komunitě, cit pro mystické a transcendentální jsoucno. Stal se „konvertitou“, ale nedokázal splynout ani se slovenskou literární komunitou, ani se svým okolím v Číně. Vámoš, se svou silnou a originální osobností, se svou osobitou „vírou“, přesvědčením a inteligencí, nebyl předurčen k tomu doopravdy se někam zařadit.

Z hlediska současnosti jej lze vnímat jako fenomén, který v tehdejších slovenských literárních a společenských kruzích mohl být jen stěží dešifrován a duchu tradice „národní“ literatury jen stěží akceptován. Ostatně Vámošova osobnost i tvorba vzbuzují nejednoznačné reakce i dnes.

Vámoš je velice temperamentní a cholerický. Stává se zuřivcem (i mužský hlavní hrdina Atomů Boha se signifikantně jmenuje Zurian). Tato jeho vlastnost v kombinaci s patosem se zrcadlí v jeho stylistickém i jazykovém projevu. Vámošovy romány obsahují dlouhé reflexivní pasáže a někdy jen stěží rozlišíme promluvy autora a postavy. Pro Vámoše není hlavní vytváření příběhu. Příběh nemá kontinuitu ani strukturu.

Přesvědčení o síle výchovy v procesu změny světa jde ruku v ruce s názorem o nutnosti použití síly v krajním momentu. Vámoš může být často těžce čitelný a lehce vzbuzuje negativní ohlasy.

Jako lékař nemůže nevnímat biologickou stránku člověka a jako filosoficky založený člověk se nutně musí ptát na souvislosti. Pro Vámoše je člověk především nevzdělaný a nevědomý.

V jeho nazírání člověk jedná nevědomě a pudově a tím stádně. Jako „lék“ na člověčí brutalitu vidí Vámoš princip lásky. „*Tu treba milosrdnej, chápajúcej lásky, liečiť a napravovať a nie bezcitnej cynickej krutosti.*“ (G. Vámoš, *Atómy Boha*, 1933, s. 78) Vámoš si jakoby protirečí, ale asi je logické, že jako lékař, který přísahal život zachraňovat, musí nutně život ctít a milovat a jako Vámoš filosof o podstatě věci musí pochybovat.

Vámošova silná a místy pateticky vyjádřená touha po harmonii a snaha o přesah od národně orientovaného k univerzálnímu ve slovenské literatuře však zůstává stále aktuální.

1.2 Korespondence Gejzy Vámoše a Hany Gregorové

Dané texty jsem vybrala s umyslem dokumenovat Vámošovy stylistické a gramatické znalosti slovenštiny. Domnívám se, že Vámoš byl člověk jazykově nadaný, schopen lehce komunikovat v několika různých jazycích (svědčí o tom například oprávnění vykonávat lékařskou praxi v Jižní Americe – lékařské zkoušky ve španělštině). Různojazyčné prostředí bylo Vámošovi vlastní a přirozené. Z Vámošova písemného projevu prezentuji texty z různých jazykových situací, tj. včetně osobní korespondence k Haně Gregorové. Přátelský dialog a jeho intimita zprostředkuje osobnost Vámoše srozumitelněji než jeho umělecký text. Vámoš je mnohem uvolněnější a bezprostřední, je si vědom porozumění, proto nepotřebuje být tak naléhavý. Texty osobní korespondence téměř neobsahují tzv. „kazatelské momenty“, tak příznačné pro román *Atomy Boha*. Svou roli jistě hraje i oboustranné vědomí o hloubi vzdělání a rozhledu partnera v dialogu. Vámoš byl moderní v postoji ke Gregorové – přistupuje k ní jako k sobě rovné. Nehodnotí jí z pozice muž – žena, ale snaží se nezaujatě hodnotit její literární tvorbu. Rovnocenně přijímá i její názory na situaci v literárním světě a respektuje její fundovanost ve filosofii. Odkrýváním složitosti výrazné individuality z mnoha různých úhlů sleduji a dokumentuji Vámošovu práci se slovenským jazykem v různých vrstvách komunikace. V části výběru z jeho osobní korespondence představuji nejen Vámošův základní filosofický postoj k tvorbě, k literární pospolitosti, k historickým událostem, ale i autora samého v jeho lidském rozměru. Ve vzpomínkách dcery Hany Gregorové Dagmar Gregorové-Prášilové najdeme postavu dr. Vámoše popsanou následovně: *K nejdůvěrnějším přátelům našeho domu patřil především spisovatel, lázeňský lékař Gejza Vámoš. Začal k nám chodit kolem roku 1926. Ze začátku víc mlčel, jako by se chtěl seznámit s novými lidmi. Tvář měl bez určitého výrazu, který by mohl prozradit zřetelnější projev temperamentu nebo vlastních myšlenek. Pozoroval ostatní jenom očima, bez jakéhokoliv gesta či pohybu. Byl zvláštní a zdál se mi podivínský a záhadný. Od první chvíle vzbuzoval ve mně ostych, skoro jsem se ho bála... Měl jistou přitažlivost, a nejen pro svou důstojnou záhadnost, ale i pro originálně projevovanou dobrosrdečnost. Vůči svým mladým obdivovatelkám nebyl nikdy ironický, ale vždy kavalírský, proto naše společné výlety vyznívaly harmonicky a přinášely nám opravdovou pohodu. Vámoš byl příjemný a družný, protože byl „mezi svými. Jinak se choval v přítomnosti cizích lidí, u kterých postrádal přímost či bezelstnost, nepokrytost a podobné charakterové rysy. Dovedl k nim být odměřený, až sarkastický, čímž je odpuzoval, působil povýšenecky a nepřátelsky. Vámošův styl vyjadřování, pronikající i do psaní, byl často urážlivý vůči těm, kteří se mu znelíbili. Oprávněně i neoprávněně.“ (D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 84 až 85)*

Vámoš se vymyká tradičnímu na Slovensku. Nelze ho vztahovat k žádné slovenské tradici. On totiž není Slovák původem, ale svým vlastním vědomým rozhodnutím. Jistě nelze pominout jistou paradoxní souvislost mezi jeho snahou uniknout svému Židovství (vztahy v ortodoxní komunitě vnímá jako něco překonaného) a vědomým vstupem na slovenskou literárně – společenskou scénu.

Vámoš věřil, že na poli slovenské literatury se mu podaří prosadit nové, „moderní a rovnocenné“. Domnívám se, že ho k Slovensku vážalo silné citové pouto. Zjevně by Vámoš Slovensko neopustil, pokud by ho k tomu „rasové okolnosti“ nedonutily. Z korespondence je také jasně patrné, že Vámoš svůj pobyt v zahraničí pokládal ze dočasný.

K přátelům na Slovensku ho poutal dlouholetý vřelý vztah. Zejména k Haně Gregorové. Názory Vámoše i Gregorové na společensko-literární dění na Slovensku byly velice podobné. Vámoš Gregorovou uznával jako rovnocennou partnerku v polemice na jakémkoliv téma, literární, politické či kulturní.

...vždy jí šlo o prosazování nových pokrokových myšlenek a o uskutečňování spravedlivých věcí. Nemohla stát stranou ani v osvobozeném Slovensku...

Tajovský ji dovedl obhájit, pokud bylo třeba, ale nebojoval bezprostředně s ní v těch oblastech, ve kterých ona pracovala. Oddaného a věrného spolubojovníka v tomto směru měla Gregorová v doktorovi Vámošovi, ...

..., že som od Vás pochytil viacej, než sme si toho vedomí. Tak napríklad nazieranie na ženu, požiadavky jej ducha a jednaní. (D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 86 až 111)

Vámoš se ucházel o místo po dr. Müllerovi na Slovensku (už v období nástupu Ľudáků na Slovensku) a své konkurenty hodnotí jako popřevratové Slováky; tímto označení zřejmě míní Maďary, kteří se účelově hlásí ke slovenské národnosti. Na ministerstvu za něj intervenoval Svaz slovenských spisovatelů a snažili se mu pomoci všichni jeho známí. Gregor však v jiném dopise vyjadřuje strach z Ľudáků a domnívá se, že místo obsadí stranicky angažovaný člověk. Vámoš si zřejmě uvědomuje hrozící nebezpečí, v dopisu Gregorové mluví o bytí a nebytí a ironicky se zmiňuje o léčení tučňáků (zřejmě už počítal i s možností emigrace). Rozhodl se, že na ministerstvo napíše dopis sám a učinil tak, pak ale svého činu litoval a pocit z něj popisuje.

....všetci poprevratoví Slováci.....ani jeden z tých Maďarov neobstojí proti mne.

...Napísal som Sidorovi list... Hocikedy si na tento svoj prosebný list spomeniem, je mi fyzicky zle.

Tých pár dní malo na mňa strašný vplyv i na moju knihu. Vniesol som tam také motívy, ktoré som tam nijako nechcel mať, a tak sa stala tá kniha čiernym, zúfalým útekem od života s mottom: hnus! (D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 91–92)

Vámošův pohled na svou příslušnost a celkový pocit ze situace kolem tzv. „bahnianské aféry“ je zajímavě vyjádřen v následujícím úryvku. Senát lékařské fakulty byl nucen zjišťovat Vámošovu lékařskou způsobilost. Vámoš je přesvědčen, že mu titul bude odebrán. Nevěří, že ho budou považovat za Slováka a reaguje také v DAVu (levicově orientovaný časopis), ale článek neposílá Gregorové, protože se domnívá, že ona by se snažila jeho ironický tón změnit.

...Ja som sa tu len ako tak viacej menej narodil a vyrástol, ja som sem neprišiel ako talmud bócher z Pešti v roku 1921, preto nepatrí mi z bohatstva bohom daného tejto mojej vlasti ani len titul...nenárokoval nimbus nežného sentimentálnika....človek sa má stať spisovateľom Európy a nie len malého mesta.

(D. Gregorová – Prášilová, 1995. s. 86)

V dopisech se zmiňuje i jméno maďarského spisovatele a titul knihy v maďarštině, kterou Vámoš právě dočetl, a popisuje svá jazyková studia a kontakty s cizinci.

Lze tedy usuzovat, že Vámoš četl a psal v několika jazycích najednou. Pokud píše ze zahraničí, často používá slova z jazyka země, ve které se právě nachází.

Používá zvláštní obraty a idiomy, které znějí neslovensky. Bez podrobné znalosti idiomatických spojení v maďarštině dokáží jen obtížně určit, nakolik Vámoš nevědomě přeložil a posunul význam do slovenštiny. Vámoš nevnímá jistou alogičnost a nesmyslnost, respektive nesourodost se slovenštinou. Tyto obraty lze definovat jako výraz Vámošovy jazykové fantazie a částečně též nevědomé pronikání a vliv vícejazyčného prostředí. Tyto faktory dohromady přispívají k jeho osobitému vyjadřování.

...Ináče učím sa francúzsky a veľa sa zhováram s Američanmi a Angličanmi, keď sa chystám do Anglie. Lepšie sa cítim v angličtine ako v nemčine.

Včera som videl v divadle Shakespearovho Richarda...

...Nuž takto, slovom unsatisfied.

...sedia na koni ako kocúr na brusnom kameni.

...vdychujem mentalitu tejto nácie...(D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 86)

Vámošova reakce na protestný projev spisovatelů v reakci na střelbu v Košútech. Vámoš jej podepsal a poslal okamžitě nazpět s ironickou reakcí na Okáliho kritiky.

....slovenský spisovateľ našiel aj inú úlohu kultúrnu, než opisovať krásy krajiny a obdivovať stehná svojej milej, ako to píše v poslednom čísle DAVu Daňo Okáli.

(D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 92)

Jsou patrné stopy sporu a napětí mezi Vámošem a mezi literárními kritiky. Vámošova komplikovaná povaha, prudké reakce a ironie jistě přispěly ke kontroverznímu postoji k jeho osobě. Okáli se jako jediný později snažil Vámoše rehabilitovat a věnoval mu monografii. Z dalších dopisů je zřejmý i Vámošův politický odklon od levicové orientace DAVu..

Svědectví ve vzpomínkách dcery Hany Gregorové:

„Vidím Vámoše ve společnosti milostivé paní a Ujka, úžasně laskavého, sám vnáší ducha harmonie a lásky a okouzluje mne svou srdečností. Není jízlivý, není odmítavý, je jen přátelský a vstřícný.“

„Ještě jedno ilustrují dopisy. Ukazují Vámošovu originalitu v celé její složitosti a bez jakýchkoliv výhrad. Dovedl být oddaný lidem, ke kterým cítil úctu a naprosto odmítavý k nepoctivcům. Měl sociální cit a popíral ho, velebil rozum a podléhal emocím. Vždy však byl ve svém projevu a úmyslu a konání neústupný a pravdivý.“ (D. Gregorová–Prášilová, 1995, s. 100)

1.3 Dopisy ze zahraničí (Leningrad, Tientsin, Perocinio de Murraiaé, Chicago)

Vámoš odjel ze Slovenska na jaře roku 1939, svůj odjezd nazýval „výletem“ a pevně věřil, že se vrátí. Utíkal, protože byl Židem. V Číně pracoval jako lékař a naučil se pekingskému dialektu čínštiny. Vámoš zůstal v Číně až do roku 1947. V dopisech popisuje těžké tamější materiální podmínky a živě reaguje na zprávy z domova. Z korespondence také plyne, že Vámoš se sice nepřestal zajímat o literární dění na Slovensku, ale on sám v Číně nic nepíše.

Po válce ho Hana Gregorová vyzývá k návratu a všemožně se mu snaží pomáhat. Vámoš vědomý si unikátností svých jazykových znalostí usiluje o místo v diplomatické reprezentaci Československa v Číně. Píše krátké dopisy Vladimírovi Clementisovi a Lacovi Novomeskému. Informuje je o svém nápadu a čeká marně na odpověď. Gregorová ho ve zmiňované iniciativě podporuje v Československu. Píše oběma zmíněným a navíc v Paříži na mírovém kongresu (kam byla delegována Svazem žen) se snaží u čínské delegace zjistit, jak lze Vámošovi pomoci dostat se zpět do vlasti. Všechny pokusy jsou nakonec marné. Vámoš unaven a nemocen (je nakažený nemocí beri-beri) se rozhodne splnit si cestovatelský sen a spatřit „žhavé slunce“ a odjíždí do Jižní Ameriky. S úmyslem se o Vámoše postarat tam přijíždí jeho sestra Edita a její rodina. Vámoš je však kvůli finanční nouzi opouští a umírá sám v kruhu svých pacientů.

Následující korespondence je z období pobytu v Číně i po přesunu do Jižní Ameriky.

...Slová sú slabé, verše nepomožu, novely sú limonádou, satira je márna. Tu treba ľudstvom zatriasť: toto je nie život, to tak nesmie zostať a ani nezostane, lenže to bude stáť more slz, krve a biedy.“ ... že sú ľudia na svete (hoci na Slovensku znám iba dvoch), ktorí sa vedie oddať čistej radosti z nového poznania a nenaťahujú ho razom na kopyto svojich svatých interesov.“ ...Japs (Japonci) tu znemožňujú bielych ľudí... Beľárska blokáda snád ani nepovolí nikdy. Japsi nepopustia a chcú všetko pre seba...

..to nestojí veľa byť kučérbrom v nejakej nervy,čas, ľudské postavenie rujnujúcujej profesii, mimochodom v vo chvíľach od zamestania ukradnutých, strúhať literatúru.“

..interoficierskeho zamestania..

u nie je čo forsírovať...

No, ničevó, i keď budúcnosť je temná.“

...dvihol sa proti nemu v tomto punkte ňafatý večného bruchabolu stradajúci

Werhären... (D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 101–108)

Vámoš často zařazuje slova z jiných jazyků. Používá je v situacích, kdy chce zvýšit ironický podtón a zdramatizovat účinek. Sklon k expresivním vyjádřením je zjevný i v soukromé korespondenci. U Vámoše se také projevuje vliv cizojazyčného okolí (dá se předpokládat, že kromě korespondence byly jeho možnosti používání slovenštiny velmi omezené; jeho přítelkyně Irma ho opustila po dvou letech společného života v Číně. Slovenský jazyk tedy používá především v korespondenci s Hanou Gregorovou, která je nepravidelná a v posledních letech jeho života s dlouhými přestávkami. Zvláštní a netradiční slovní obraty a idiomy považují za znak jeho autorského a originálního vyjádřování.

Na závěr ještě připojuji dvě kratičké vzpomínky na Vámoše – od jeho sestry Edity (žijící s ním v Jižní Americe) a dcery Hany a Jozefa Gregorových, která Vámoše znala již od svého dětství a byla pečlivou pozorovatelkou vztahu mezi Vámošem a svými rodiči.

...máš pravdu on bol samotár, ale pre svojich pacientov robil viac, ako bolo treba, i keď mnohí nikdy ani halier nezaplatili.

On bol dobrý a niekedy zlý, niekedy veľkorysý, niekedy skúpy, niekedy bol aj veselý.

Bol to človek ako každý iný..

...Editka mi neodpoveděla na některé otázky a tak si musím odpovědět sama.

Vámoš byl především vždy sám sebou, tak vámošovsky nespokojený, až ironický a do hloubky duše pobouřen slaboštvím lidí a nepoctivostí lidí, že není těžké domyslet, jak asi žil v cizí zemi.

...možnosti představit spisovatele Vámoše, člověka citlivého, přitom navenek střízlivě realistického, charakteru, který je „solí života“, s jakým jedině se dá žít ideální přátelský vztah... Byl bohatý, byl dobrodružný už tenkrát. (D. Gregorová – Prášilová, 1995, s. 108)

Na úplný závěr několik faktů a doplňujících poznámek. Dalším přítelem, se kterým Vámoš udržoval písemný kontakt, byl Elo Šándor. Šándor se mu stejně jako Gregorová pokoušel pomoci s návratem do vlasti. Z jejich korespondence vyplývá, že Vámoš skutečně psal Clementisovi a Novomeskému několikrát. Existují nepřímé důkazy o tom, že i když Clementis nereagoval a Vámošovi nepomohl, Novomeský se snažil Vámošovi pomoci. Z korespondence ze Šándorem plyne jistý despekt k Vámošovým ambicím na diplomatické zastupování ČSR v Číně.

I když je Vámoš skeptický ke svému odjezdu zpět do vlasti, pokouší se o získání osvědčení o státním občanství. Prosí o pomoc Šándora i Gregorovou, ani jeden z nich není úspěšný. Korespondence mezi Vámošem a Šándorem končí v prosinci roku 1947. Proč si přestali psát, není známo. Korespondence s Gregorovými končí v roce 1954.

Zřejmě za poslední vzpomínku člověka, který byl s Vámošem v osobním kontaktu, lze považovat dopis Vámošovy sestry Edity s datem 12. 12. 1980 z Chicaga (odpověď na soukromé pátrání Dagmar Gregorové-Prášilové po osudu dr. Vámoše).

1.4 Svojet' – Kultúrny časopis slovenský

Ve spolupráci s Jankom Alexym a pražským vydavatelstvím VERAIKON (Pacovský) a kulturním spolkom slovenským „Svojet“ v roce 1922 začal Gejza Vámoš v Praze vydávat „kulturní časopis slovenský – Svojet“.

Byl to časopis – dvouměsíčník ve formátu A5, s ilustracemi. V časopise byly uveřejňovány práce mladých slovenských umělců – spisovatelů a malířů.

Vycházel formou tzv. „sošitov“. Na přebalu časopisu byla ilustrace některého mladého slovenského malíře nebo grafika. Obsah byl patrný již titulní stránky – jednalo se o poesii mladých slovenských básníků (např. Novomestský, Lukáč, svou poesii uveřejňoval, ale také pozdější literární kritik a autor monografie o Vámošovi D. Okáli), ukázky z připravovaných románů nebo povídky. Příspěvky nebyly honorovány. V časopise existovala několikastránková rubrika přehledu evropských kulturních událostí. Zároveň byl vymezen prostor pro zveřejnění názorů a ohlasů čtenářů. Příspěvky nebyly honorovány. Celý časopis fungoval za finanční dotace Pacovského.

Svojet' vycházela v průběhu celého roku 1922, vyšlo tedy 6 sešitů. Zajímavou paralelu tvoří úvod v prvním čísle a tzv. „epylog“ z čísla posledního. Srovnáním těchto dvou textů můžeme zjednodušeně poznávat atmosféru, ve které se mladý Vámoš angažuje v literárně-kulturním dění na Slovensku.

Svojet' – první „sošit“ – úvodník „Čuj náš Národ drahý“

V prvním čísle mladý student medicíny, maďarský Žid Gejza Vámoš – delegát Slovenska na Světovém sjezdu studentů v roce 1921 v Praze píše úvodník „Čuj náš Národ drahý“.

Úvodník lze označit za „provolání národu“, ve kterém se představuje nová slovenská generace umělců s cílem působit v kulturní oblasti na Slovensku, informovat a přinášet práce slovenských umělců na poli literárním i výtvarném.

Vámoš v textu postupně vysvětluje proč vznikl spolek a časopis „Svojet“. Mluví o hlavních cílech a oslovuje veřejnost.

„...pracovať na poli kultúrnom pre Teba, Národ náš, pre Teba sladká naša Slovenčina. Ved' máme v sebe toľko krásnej ambície, toľko mladistvej, sviežej energie.. Náš nedávno založený spolok Svojet' objíma národ, zatrasie každým a zavolá: „Bratia, vidzte že sú ešte veci, ktoré su drahými, spoločnými pokladmi nás všetkých.““

Jasně vymezuje apolitičnost časopisu. Profiluje tím i tematiku a specializaci časopisu. Svojet' se má stát slovenským časopisem pro prezentaci vysoké literatury a umění.

„...kam nesiahá blato politických intrík, kde sa nájde, kde je doma každá, drahá, mäkká slovenská duša. Je to atmosféra vyššej literatúry a umenia... nehľadajte v ňom politické smery, ani dekadenciu alebo konzervatívnosť.“

Kromě slovenské národnosti, měla být měřítkem především kvalita a umělecká hodnota tvorby mladých. Časopis je sice „národně“ orientovaný, ale profiluje se jako nástroj prezentace tvorby mladé generace. Jednotícím prvkem je právě zaujatost a nadšení pro libovolnou kvalitní tvorbu.

„Časopis Svojet' chce byť voľným forumom pre všetky práce, ktoré dosiahnu tej umeleckej hodnoty, ktorú úroveň časopisu požaduje.“

Do Svojeti pracujú väčšinou mladí ľudia, rozličných svetových názorov. Sú rozličného smýšľania, ale majú spoločný ideál, v jednom sú rovnakí všetci, chcú produkovať a pracujú s veľkou, veľkou nadšenosťou a láskou.“

Na závěr se autor sugestivně obrací na čtenáře. Žádá národ o přijetí celé nové slovenské generace, ke které se sám hlásí. Vyjadřuje naději k vzájemné spolupráci na novém časopise.

„...Keď nás prijmete len s malou, nepatrnou čiastkou tej našej lásky s ktorou pracujeme, budeme blažení. Ved' sme to my, my voláme k Tebe, Národ náš drahý: literárno- umelecká garda slovenská. Čuješ slová našej nadšenej mladej duše, prijmeš nás do svojho srdca, národ náš milovaný?“

Svojet' – „sošit“ č. 5- 6 – tzv. „Epylog“

Sklamaný Gejza Vámoš oznamuje vydání posledního dvojčísla Svojeti. Časopis zanikl kvůli finančním problémům. Jak Vámoš uvádí, nenašli se mecenáři ze stran bohatých Slováků a ani slovenské studenstvo v Praze nepodpořilo dostatečně Svojet' prostřednictvím předplatného. Kulturní spolek ale alespoň ze začátku nezanikl a rozhodl se alespoň jednou ročně prezentovat díla mladých slovenských tvůrců v almanachu.

„Na Slovensku dnes ešte nieta pôdy pre podobnú kultúrnu prácu(rozumej Svojet')... Kultúrny spolok Svojet' hodlá vydávať každý rok alamanach...“

Vámoš vysvětluje příčiny finančních problémů časopisu. Z laxního až flegamtického přístupu viní slovenskou mládež, nenachází v ní sofistikovanou čtenářskou obec – aktivní součást kulturního dění na Slovensku.

„...Nie je našou vinou, že sme nevedeli splniť, čo sme chceli. Je vinou širšej slovenskej mládeže. Ona by mala byť vedomá svojho poslania a svojich povinností. Kdo má byť rozsievačom slovenskej kultúry keď nie mládež?...pred flegmou kapitulujeme, lebo vidíme, že sme nedonosenými embryami kultúrными, nemáme matky, nemáme komu písať.

Hviezdoslavovo literárne štipendium už dvakrát prepadlo, lebo nebolo uchádzačov...

Spolok Svojet' nemôže honorovať, lebo nemá ani groša majetku. A márne. My žobrať nevieme!“

Mluví o možnosti psát česky, překládat do češtiny a tak zajistit podporu z české části společnosti. Vámoš tuto cestu nijak výslovně nenapadá, jen se od ní distancuje.

„Vyskytujú sa hlasy: Chlapci píšme česky! Píšme do českých časopisov! Prekladajme cudzie diela do češtiny! České obecnstvo iste bude nás podporovať, umožní nám kritiky vydať... Nech sa páči!“

Vámoš velice skepticky a sugestivně, emocionálně ukončuje svůj „epýlog“ navazující na slova z úvodu v prvním dvojčísle Svojete.

„Národ náš drahý! Neprijal si nás do srdca svojho! A my ako sa poslušným a dobrým synom patrí, rekapitulujeme pred tvojou flegmou a na istý čas – umlkneme. Snáď neskoršie predsa len prijmeš nás?!“

Almanach Svojete nikdy nevyšel a Vámoš se odmlčel až do roku 1925, kdy mu vychází v edici EMSA sbírka povídek Editino očko. Po druhé, zřejmě s podobnými pocity umkl Vámoš v roce 1939, kdy ze Slovenska emigruje.

1.5 Noviny Piešťany a okolie – alias Ľudovít Zurian

Noviny „Piešťany a okolie“ začaly vycházet v roce 1929. Jako vedoucí redaktor zde působil lázeňský lékař MUDr. Gejza Vámoš. Noviny, které ve svém názvu mají podtitul „spoločenský, osvetový a hospodársky časopis“ vycházely každý pátek.

21. března 1929 se objevuje na přední straně novin článek „**Niečo o kultúrnej práci v Piešťanoch**“. Autor článku je podepsán jako **Ľudovít Zurian**.

Článek je silně ironický a kritizuje kulturní situaci v Piešťanoch, kde dle autora článku neexistuje téměř žádný kulturní život. Autor se hlásí ke členství v osvětovém spolku Slovenská liga a kritizuje nečinnost dané organizace. V článku kritizuje zejména absenci jazykových přednášek a vůbec jazykového vzdělávání obecně. Jako příklady uvádí reklamní nápisy v obchodě a věty ze zaslechlé konverzace:

„...koštuje 40 koruni... Frajcimerka pucovala na gangu štíble“

Zurian konstatuje, že tyto příklady jsou: „*na zaplakanie, takéto hanobenie materinského jazyka.*“

V závěru článku vyzývá k nápravě a doufá, že svou kritikou nikoho neurazil. Jak sám říká:

„Noviny musia byť pochodňou do malomeských a dedinských srdc.“

Za týden 29. března 1929

Redakce dává prostor pro odpověď členovi výboru a zpravodaje 42. sboru Slovenskej ligy Jánovi Natšínovi. Ten jako první napadne věrohodnost informací z pera „mladého, nezkúseného a medzi verejnosťou neznámeho mladíka“.

Odmítne obvinění z nečinnosti. Argumentuje, že jazyková osvěta spadá do oblasti činnosti městského osvětového sboru. Jako příklady osvětové činnosti Slovenské ligy v Piešťanoch uvádí uspořádání několika amatérských divadelních představení a šíření lidových písní.

Je až s podivem, že identitu mladíka Zuriana nikdo neodhalil. V těsné blízkosti článku onoho mladíka, je text podepsaný MUDr. Gejza Vámoš. Styl, lexika i určitá „zuřivost“ jsou v obou textech na první pohled totožné.

V dalším vydání tj. **5. dubna 1929** redakce oznamuje, že její řady opouští její vedoucí redaktor MUDr. Gejza Vámoš. Kvůli lékařské praxi už v redakční práci bohužel pokračovat nemůže. Místo vedoucího redaktora připadne Jozefovi Ignazovi Biskupickému.

19. dubna 1929 redakce oznamuje další změnu. Majitelem, vedoucím redaktorem a vůbec jediným redaktorem se stává Biskupický. Zároveň knihtiskařství Kohn oznamuje, že s dalším působením novin nemá nic společného.

Majitel a jediný redaktor pokračuje v novinářské práci. Noviny mění svůj název na „Piešťany“ a svoji pozornost zaměřují do hospodářské oblasti. Rozšiřují reklamní plochu a články jsou populárního charakteru.

2. Historicko-společenský kontext

2.1 Historicko-společenské okolnosti Židovského osídlení na území Slovenska

V této kapitole jsou popsány historické okolnosti židovského osídlení na Slovensku. Na přelomu 19. a 20. století žilo v Uherském království kolem 700 000 Židů a těsně před rozpadem monarchie (1914) činil jejich počet asi 900 000 osob.

Rozpad monarchie a vznik moderních demokratických států přináší pro židovskou enklávu možnost svobodného uplatnění ve všech oblastech. Komunita byla vnitřně rozštěpena do autonomních náboženských obcí a po židovském kongresu 1868 v Budapešti rozdělena na ortodoxní a neologickou reformovanou větev. Tyto dvě větve spolu neustále do dnešních dob soupeří.

Centrem ortodoxní komunity v Uhrách byl rabinát v Bratislavě. V Bratislavě bylo velké množství synagog a modliteben (uvádí se až 24) a mnoho různých spolků. (V té době každý spolek provozoval nadaci a ta pak uváděla v život sociální činnost). Silné sociální zázemí v Nitře bylo zřejmě důvodem proč se Vámošovi rodiče přestěhovali.

Po vzniku ČSR počet Židů v Bratislavě poklesl, ale v roce 1930 už opět vzrůstá a činí 14 900, což je 12 % obyvatelstva, přičemž celorepublikový poměr Židovského obyvatelstva je jen 4,1 %.

Židovští přistěhovalci se pravděpodobně nejčastěji usidlovali v místech, které se podobaly jejich původnímu domovu, protože nesmírně důležitou byla tradice duchovní a náboženská včetně rituálů. Židé tak při usazování v nových oblastech také přinášeli a respektovali společenské i hospodářské souvislosti z předchozího místa. Měli vždy duchovní učitele a spolky, kteří přišli z „domova“ a své děti posílali studovat do míst vzdálených od svého původního osídlení. Někteří přistěhovalci dokonce stále udržovali domovská práva i v předešlé obci a platili daně církvi. Židé tedy nesli tradice předešlého místa s sebou a velice výrazně ovlivňovali charakter nové židovské komunity na Slovensku.

Nejhustější bylo osídlování oblastí hraničících se zemí, odkud emigranti přicházeli, nejvyšší podíl přistěhovalců byl z Moravy a Čech (kolem 45 %), více jak třetina Židů se v Uhrách narodila. Do této kategorie patří i Vámoš. Z uvedeného plyne, že existovaly velké rozdíly v různých částech osídlení, způsobené nejen geografickým rázem krajiny Slovenska (velice hornatý terén), ale i zákazem osídlení ve střední části Slovenska.

Vliv měly i politické síly, v západní části bylo dovoleno usazovat se celým skupinám (tudíž se mnohem snáz vytvořila úplná komunita). Ve východní části existovali většinou jednotlivci nebo rodiny. Zjednodušeně můžeme hodnotit osídlení na západním Slovensku jako skupinu vzdělanou, přístupnou světskému vzdělání a do určité míry ochotnou komunikovat s nežidovským okolím. Východní osídlení zůstává chasidské, hovoří jidiš a ponechává si oblečení podobné oděvům Židů na Haliči a v Polsku. Vzhledem k zemědělskému charakteru Slovenska většina obyvatelstva sídlila na vesnicích. Tím se celková socioekonomická struktura Židů na Slovensku od ostatních „západních Židů“ liší. Až těsně před a po vzniku ČSR se stav mění. Vznikají velké rozdíly mezi obyvatelstvem ve městě a na vesnici. Ve městech se židovští obyvatelé vyznačují vysokou úrovní vzdělání v návaznosti na rozvoj židovských škol a vysokým podílem Židů náchylných k maďarizaci. (Sklon k maďarské asimilaci a dominantní postavení Židů vůči Slovákům je velice citlivá a komplikovaná otázka, která není předmětem mé diplomové práce). Pro většinu slovenské společnosti se Žid stal synonymem bohatého člověka, továrníka nebo obchodníka (na vesnici hospodského), většinou lichváře. Žid představoval člověka s mocí hospodářskou a politickou, pro většinu slovenské populace příslušník židovské obce splýval s představitelem maďarské asimilace.

Navíc do vzájemné antipatie vstupují i oboustranné náboženské předsudky. Slovenské území z většiny katolické, v historickém konfliktu judaismu a římsko-katolické církve samozřejmě podporovalo stranu katolickou. I když existovaly iniciativy pro získání Židů pro podporu emancipačního slovenského národního hnutí (Viliam Paulíny-Tóth a František Sasinka), byly neúspěšné a ke slovenské národnosti se roku 1880 hlásila necelá 4 % Židů na Slovensku. Maďarizace se nevyhnula ani židovským komunitám a v roce 1910 se ke slovenštině jako mateřskému jazyku hlásilo jen 0,63 %, což bylo 5830 osob. Přesto, že mezi podporovateli slovenského společenského a politického úsilí (matiční úsilí 60. let 19. století), existovalo několik osob židovského původu - celková orientace židovského obyvatelstva na Slovensku zůstává promaďarská a proněmecká. V hodnocení promaďarské a proněmecké orientace židovských komunit si musíme uvědomit jejich historickou zkušenost diskriminace a pogromu. Židé žili v pokoji většinou díky privilegiím patriciátu, pokud byl německý – přijali němčinu jako vlastní komunikační prostředek a jinak to nebylo ani s maďarštinou.

Asimilaci Židů v německém a maďarském prostředí nelze považovat za vědomé narušování slovenských národních snah. Takový přístup je poněkud jednostranný, bez historické kontinuity.

Mentalita Židů se dlouhá období formovala pod neustálou hrozbou pronásledování, kterou většinou odvrátili feudálové, kterým se Židé alespoň navenek přizpůsobili – kupříkladu jazykem. Nemožnost osamostatnění v politických a národnostních snahách přiváděla Židy k intenzivnímu studiu náboženských a ideových záležitostí. Dějiny židovských obcí jsou až do současnosti provázeny vášnivými i kontroverzními debatami často uprostřed vlastní ortodoxní komunity.

Vysvětlením promaďarské orientace může být i zkušenost s maďarským liberálním hnutím, které propagovalo občanskou rovnoprávnost a náboženskou reformu (Deákův zákon z roku 1840). S osvíceneckými ideály přichází i způsob, jak zrovnoprávnit židovské obyvatele.

Objevují se úvahy o přebírání národní kultury jako nástroje k dosažení úplné rovnoprávnosti. Možná tímto způsobem nevědomě jednal i Vámoš.

Maďarizace narážela na německou kulturu, která byla v židovské komunitě velice pevně zakotvena. Nastává tedy opět dichotomie, osvícenectví ruku v ruce s maďarizací přináší reformy náboženské a v tomto smyslu židovská komunita maďarizaci přijímá.

Zjednodušeně řečeno, centrem pro ortodoxní část komunity zůstává Bratislava se svou německou kulturní tradicí a liberálnější část židovské komunity přesidluje do Budapešti. Po židovském rozdělení v Uhrách zavládla zvláštní situace. V mnoha místech najednou existovalo několik zákonem uznaných židovských obcí. Mezi uherským a slovenským židovstvím zavládly napjaté vztahy, autorita židovské obce poklesla a přibyl další důvod k prohloubení antisemitismu.

V praktickém životě města nebo vesnice se pak rozhodovalo dle osobnosti a rozvážnosti rabína. Často se stávalo, že ortodoxní rabíni, aby zabránili rozkolu a rozpadu obce, projevovali liberálnější postoj v náboženských otázkách a snažili se všeobecně být tolerantnější a otevřenější. Následkem toho se v ortodoxních kruzích ocitla i část inteligence a vůbec méně nábožensky založených jedinců. Navzdory zdánlivě neměnné organizační struktuře židovské komunity se změny projevovaly. Příslušnost k ortodoxní nebo neologické části byla podmíněna spíše rodinnou tradicí než mírou zbožnosti, úctou k rabínovi a pospolitostí, kterou byl schopen sjednotit. To platilo zejména u Židů na Slovensku.

Od konce 19. století hospodářská situace v Evropě přinutila k migraci část židovské populace a její většina se posunula směrem do měst. Nová migrační vlna do měst vyvolala další srážku tradic a zvyků, často se stávalo, že přistěhovalci založili vlastní obec. Koncem 19. století na Slovensku existuje mocná a funkční ortodoxní židovská komunita v protikladu k méně výrazné neologické (reformované části).

Existuje 120 obcí a 38 ješiv (rabínských učilišť), které vychovávaly rabíny nejen pro slovenské prostředí (tak velký počet rabínských škol svědčí o ekonomické stabilitě židovské komunity). Příkladem stability a vyspělosti ortodoxní komunity na Slovensku je působení nitranského rabína. (Po odchodu ze Slovenska založil rabínskou vysokou školu v Německu a byl dlouholetým předsedou ortodoxních rabínů a německého ortodoxního židovství). Naproti tomu neologická komunita nedosáhla výraznějšího úspěchu a v mnohém byla odkázána na zahraničí. Tyto protiklady se zrcadlí ve stavu židovské komunity na území Slovenska.

Nejvíce to bylo viditelné po první světové válce. Židovská komunita na území Slovenska měla v roce 1910 více než 140 000 osob a zdaleka nebyla jednotným seskupením. Dětila se z několika hledisek, z náboženského na tři skupiny, dále dle kulturního zázemí, podle původu, způsobu své výchovy a také podle vzdělání. Židé na Slovensku komunikovali mezi sebou a okolním světem čtyřmi jazyky (jidiš, německy, maďarsky a slovensky). Žili v různých kulturně-jazykových okruzích a hlásili se k více národnostem a samozřejmě byli rozvrstveni v rozličných socioekonomických sférách.

Nejméně se hlásili ke slovenské národnosti, a tak se situace vzájemné antipatie s původním obyvatelstvem ještě zhoršila. Slovenská společnost chápala Židy jako cizorodý element a nepatřičný prvek zejména z náboženského hlediska. Židé měli svou kulturu a zvyky a přizpůsobení slovenskému okolí bylo podmíněné jen ekonomickou nutností.

Na Slovensku v procesu asimilace židovské části obyvatelstva převážně katolická společnost, zatížená předsudky a konzervatismem, projevovala velkou strohost a nelibost. Možná mnohé z toho přispělo k antisemitskému chování obyvatelstva v průběhu druhé světové války.

Na počátku 20. století židovskou komunitu nebylo již dále možno ignorovat, díky svému nadání totiž Židé pronikli do téměř všech sfér hospodářského a ekonomického systému na Slovensku. Byli téměř v každé vesnici i městě, svým vzděláním a kulturou se vymykali ze slovenského průměru a tím jistě proti sobě společnost popuzovali. V roce 1921 se ve sčítání lidu objevily zajímavé výsledky: ke slovenskému jazyku se hlásilo jen asi 22 % z židovské komunity (překvapivý údaj, pokud si uvědomíme, že Židé žijí již 3 roky v demokratickém státě Čechů a Slováků, ve kterém je úředním jazykem čeština a na slovenském území slovenština).

Konečně začala být existence a činnost Židů ve slovenské společnosti reflektována, objevují se ohlasy ve vědeckých i uměleckých kruzích.

Po vzniku ČSR byli Židé, kteří hovořili převážně maďarsky a německy, nuceni přizpůsobit se novému státu s novým uspořádáním a tím také novému a cizímu jazyku – slovenštině. Po ústupu předcházejícího maďarizačního tlaku židé ztratili svou výhodu komunikovat maďarsky a museli nejen překonávat izolaci jazykovou, ale i snažit se vyrovnat se svými předsudky vůči křesťanství. Vznikem ČSR se v jednom státě „sjednotilo“ několik židovských obcí (součástí ČSR byla i Podkarpatská Rus). Nový státní útvar posunul uspořádání života Židů do úplně jiné roviny. V české a moravské části státu dosáhlo židovské obyvatelstvo vysokého stupně asimilace, na Slovensku ale Židé zůstávali stále izolovanou enklávou. ČSR byl stát postavený na moderních demokratických principech, které přinášely Židům možnosti, jež nikdy před tím neměli. Židé se stávají rovnoprávnými občany státu, na jehož řízení se mohou i sami podílet. Působí ve finančních institucích a jsou většinou v pozadí politiky. Nečekaná svoboda a rovnoprávnost ale opět přináší rozkol v komunitě a prohlubuje rozdíl mezi ortodoxní a neologickou (reformní) částí.

2.2 Gejza Vámoš v kontextu židovské komunity na Slovensku

Gejza Vámoš pochází z malé maďarské vesničky Devabányi (dnes na území Maďarska), pravděpodobně z ortodoxní rodiny (otec byl železničním úředníkem, ve 40. letech byl deportován ze Slovenska, matka zřejmě zemřela velice brzy; Vámoš měl tři sestry, Margitu Zachovou (která pravděpodobně žila v Praze), Editu, která se o Vámoše starala v Jižní Americe, a o Veroně není známo nic).

Vámoš navštěvoval maďarské gymnázium v Nitře. Dle historických souvislostí se domnívám, že rodina Vámošových komunikovala doma buď v maďarském jazyce, nebo částečně v hebrejštině (možná byli ovlivněni také němčinou, ale Vámoš ve své korespondenci s Hanou Gregorovou mluví o své nedokonalé znalosti němčiny).

V Nitře byla silná ortodoxní komunita. Pokud Vámoš nenavštěvoval židovskou školu, je možné, že jeho rodina patřila mezi rodiny, které i když nebyly zcela ortodoxní vzhledem k situaci v židovské obci, byly do ortodoxní komunity přijímány.

V průběhu studia na gymnáziu se již projevila Vámošova cholerická povaha a konfliktní osobnost a za obhajování sociální spravedlnosti a slovenských zájmů mu hrozilo vyloučení.

V roce 1919 zahajuje studia na Karlově univerzitě v oboru medicína. Na studiích v Praze se aktivně zapojoval do slovenského studentského hnutí (byl redaktorem Mladého Slovenska, spoluredaktorem Slovenské politiky a spoluzakladatelem časopisu Svojeť).

Situaci, ve které se Vámoš ocitá, výstižně charakterizuje citát (T.Pěkný, Brno 2001, s. 105):

...vycházelo z ghett stále víc mladých mužů, fascinovaných možností profánního studia a představou, že budou moci pracovat ve svobodnější společnosti. Otevření cesty k moderní vzdělanosti bylo pro mnoho židů obrovskou šancí, zejména později, když hospodářské poměry umožňovaly vyšší výdělky, se stalo snem každé židovské rodiny, aby aspoň jeden z jejích synů vystudoval na vysoké škole. Mnozí židovští studenti působili jako novináři či literáti a patřili k prvním generacím Židů, kteří se otevřeně zúčastnili duchovního dění za branami ghett. Tato účast byla – v souladu s dávnou tradicí – nejsilnější právě v literatuře.

Domnívám se, že i když se Vámoš přihlásil ke své „slovenskosti“, a i když se dostal do rozporu se židovskou komunitou, nikdy nepřestal být Židem v pozitivním slova smyslu. Nesl si s sebou své jazykové zázemí a kulturu, které nedokázal eliminovat.

Vámoš byl jedním z těch mladých Židů, kteří se stali součástí procesu „asimilace“. Byl jeden z prvních „poslovenčených“ Židů. I po vysvětlení historického kontextu a úvahách nad částí jeho korespondence a literární tvorby, není otázka motivace Vámoše k „poslovenčení“ jasná.

Dle Roberta Kiss Szemána na přelomu 19. a 20. století probíhá zrovnoprávnění židovského náboženství ruku v ruce s procesem zesvětšování, což on chápe jako ztrátu jazyka a zvyků.:

„...kým sa totiž pôvodná kultúra Židov nahradí (niekedy nie celkom perfektne ovládanou) novou kultúrou, židovská identita druhou (často nevyjasnenou) národnou identitou, jazyk druhým (často za „židovský“ alebo „peštiansky“ označený) jazykom, na mieste pôvodného židovského náboženstva zostane iba hiát.“ (R. Kiss Szemán, 1997, Bratislava, s.31)

Dle Szemána u Vámoše se židovská ortodoxie nahrazuje biologickým determinismem. Podle něj se Vámoš v Praze setkal s formujícím se expresionistickým hnutím, které po zkušenostech první světové války revoltuje proti „...čisto antropologicky ponímanému svetu a protest sa časom zmení z Menschheitsdämmerungu (soumraku lidství) na Auferstehung (zmrtvých vstání, vzkříšení).....asimilanti takého typu sa nechcú zriecť ani transcendentálneho segmentu súcna. Tak sa stávajú z asimilantov konvertiti, ktorí upúšťajú z ortodoxie, zachovávajúc si túžbu po mystike... Oproti sekularizačným pohybom je to istý návrat k metafyzickým koreňom, samozrejme modifikovaným...“ (R. Kiss Szemán, 1997, Bratislava, s.32)

I když Szemán přiřazuje Vámoše do tzv. „sekularizačního“ proudu asimilantů, domnívám se, že Vámoš nedokázal „túžbu po mystice“ ze své tvorby odstranit, a to i přes svou snahu o čistě „biologicky determinovaný přístup“. Souhlasím s Szemánovým označením představitelů „asimilovaného středoevropského židovství“ jako s nevyřaditelnou součástí národní literatury se specifickým středoevropským charakterem.

„...Ungarin? – kételkedett a cseh. – Berkovic nicht ungarisch, Judenname.– Jüdin, Ungarin und hier zu Hause. – ismételte Lizó konokul.

A to bez výnimiek platí na všetkých spomenutých autorov. Židia, Slováci, Maďari, Rakúšania, ale tu (rozuměj na Slovensku) je ich domov. “ (R. Kiss Szemán, 1997, Bratislava, s.33)

A Vámoš Slovensko nikdy nepřestal za svůj domov považovat.

3. Gejza Vámoš v očích literární kritiky

V kapitole věnované ohlasům tvorby Gejzy Vámoše ve slovenské literární kritice jsem záměrně zvolila texty Jána Števčeka, Dobroslava Chrobáka, Alexandra Matušky a také monografii Daniela Okáliho. Dále rozbory Dagmar Kročanové a Viery Surové. Za dominantní a zastřešující pokládám analýzu Jána Števčeka. Števček zakomponoval Vámošu tvorbu do chronologického přehledu dějin slovenského románu a identifikoval metodu a hlavní princip ve Vámošově literárním přístupu. V protikladu s ním předkládám ideologicky zabarvené analýzy D. Chrobáka a J. I. Hamaliara. Národně podbarvené jsou i úvahy o slovenském umění od Alexandra Matušky. Tyto kontrastní texty dokumentují nutnost jiného než národně motivovaného přístupu k hodnocení a zařazení Vámošova díla do slovenské literatury. Jako zástupce hodnocení s přesahem do filosofické oblasti jsem zvolila prezentaci rozsáhlé analýzy od Dagmar Kročanové. (Kročánová také pracovala s texty Vámoše i editorsky – viz kapitola Autorské vyjadřování Gejzy Vámoše). Kročanová také reprezentuje nejaktuálnější názor slovenské literární kritiky.

Na závěr kapitoly jako příklad neemotivně zabarvené kritiky uvádím úvahu Viery Surové, která editorsky zpracovala část povídkové tvorby Vámoše. Surová také nastínila souvislost mezi povídkou Atomy Boha, románem a dizertační prací „Princip krutosti“.

V této kapitole nechci uvádět vyčerpávající výčet všech prací zabývajících se osobností a tvorbou Gejzy Vámoše. Na uvedených vědomě zvolených příkladech chci dokumentovat, jakým způsobem může národně orientovaný přístup v hodnocení kvality literárního díla a osobnosti autora ovlivnit celkové objektivní zhodnocení přínosu do národní literatury.

Řazením autorů také respektuji chronologickou – generační posloupnost. Jistým způsobem také dokumentuji vývoj názoru literární kritiky na osobnost a tvorbu Gejzy Vámoše.

V této kapitole také chci poukázat na osobitost, jedinečnost a aktuálnost Vámošovy tvorby.

3.1 Hodnocení románu *Atomy Boha* v kritice Jána Števčeka

Števček se v úvodě svého hodnocení literární tvoby Gejzy Vámoše odvolává na různé názory jiných literárních kritiků D. Chrobáka, a D. Okáliho (k nim se vrátíme později) a polemizuje s nimi.

Na rozdíl od již zmíněných kritiků se Števček snaží Vámoše zařadit a včlenit do vývojového rámce slovenské literatury. Apeluje na základní rozhodnutí ve volbě přístupu k Vámošově tvorbě a předkládá dvě možné varianty – buďto ahistorický přístup, tedy východisko je v přímém vztah originálu (sociální skutečnosti) a obtisku (autorovo dílo), anebo přístup historický – s respektem k času a místu vzniku díla.

Števček jako vědecký přístup hodnotí metodu historickou. Její aplikací nedochází k rozlišování rozdílu mezi obsahem a „výrazem“. Tímto způsobem spojuje Vámošův „realismus, naturalismus a romantismus“ do jednoho celku v jistém poměru, a označuje ho jako expresionismus. Nachází nové šokující a odvážné motivy a typy postav, které hodnotí jako expresionistické. Števček upozorňuje na nutnost rozlišení pojmů „expresivní a expresionistický“. Jako expresivní hodnotí motiv nenarozeného dítěte a jako expresivně laděné lexikum označuje slova stylisticky neutrální (kupříkladu: *víchrice, rozchod, rieka, srdce, strom, mesto, človek* atd.), které se stávají příznakovými. Všimá si časté frekvence osobního zájmena „já“, přivlastňovacích zájmen a slov typu: *city, duša, pocit*.

Upozorňuje na použití expresivně lexikálních antinomií v kontrastu se zdobnělinami a nociónálními vyjádřeními, a dále na kontrast hovorového stylu a odborného vyjádření lékaře.

Vypravěč – Vámoš často zdůrazňuje subjektivní, vnitřní svět před okolním a obzvláště ho zajímají extrémní psychické stavy.

Dle analýzy Števčeka v konečné fázi u Vámoše dochází ke kumulaci až hypertrofii expresionistických elementů a tím redundanci, která vede k oslabení funkce toho postupu v textu.

Vámoš používá dlouhé věty, souvětí. Často z textu odbočuje a explicitně vyjmenovává a vysvětluje. Hojně se v textu také vyskytují řečnické otázky.

Števček Vámošův expresionismus charakterizuje přívlastkem naturalistický. Tímto odlišuje Vámoše od Hrušovského a specifikuje Vámošovo sebevyjádření. Celkově ho označuje jako humanocentrického expresionistu.

Identifikuje jeho literárního hrdinu jako člověka-symbol rozporu mezi jednotlivcem a realitou. Hrdina je ve sporu sám se sebou a se světem, tímto dále identifikuje expresionistický výraz.

Jako základní prostředek kompozice označuje kontrast, čímž ukazuje na spojitost s romantismem a identifikuje pocit hnusu a odcizení a motiv revolty, naznačuje vztah k existencialismu.

Vámošov hrdina sám své vášně hodnotí racionálně (vyjádření typu: „*prídem do šialenej extázy tam pritom bielom papieri...*“), dále používá realistické prostředky – explicitní vyjádření (lékařská terminologie, konkrétní popis oblečení postavy atd.).

Jako avantgardní a moderní dále hodnotí Vámošov postup (neoddělování obsahu a výrazu). Klíč k pochopení Vámošovy literární tvorby vidí ve studiu „obsahu“ skrze jeho výraz.

Vámošovu románovou metodu hodnotí jako protisměrnou a vycházející ze dvou center, filosofického rámce a bezprostředního pozorování zážitku. Obě východiska hodnotí jako autorská – originální.

Právě v tomto momentu se Števček dostává do sporu s hodnocením výše uvedených kritiků. Števček uvádí jako zásadní omyl a nepochopení v hodnocení Vámoše ignorování expresionistických tendencí v tehdejší literatuře. Literární kritiku označuje za neschopnou vnímat jako hodnotící kritérium expresionistickou povahu textu.

Opětovně Števček připomíná Vámošovu přímou zkušenost lékaře a pohled myslitele. Upozorňuje na zpětnou vazbu těchto dvou skutečností (tj. potvrzování nebo zabstraktňování ideového rámce jeho tvorby).

Problém Vámošova díla vidí Števček v dotýkání, prolínání nebo míjení se těchto dvou tendencí. Dle Števčkovy analýzy (v místě doteků) Vámoš vytváří originální expresionistické dílo (odlišné od tvorby Hrušovského). Števček vyjadřuje souhlas s názorem D. Chrobáka – o nespojovatelnosti Vámošových pasáží, ve kterých neexistuje ani začátek ani konec.

Za nepružné stanovisko Chrobáka Števček pokládá kritickou analýzu pramenící jen z hlediska estetiky psychologického románu (který je právě charakterizován dle doteků a propojenosti). Števček souhlasí s Okáliho označením „filosofický román“, ale vyčítá absenci a připomíná nutnost dalšího rozpracování.

Števček sám se pokouší o základní charakteristiku Vámošovy expresionistické filosofie (později se k ní vyjádřila i Dagmar Kročanová-Roberts u vydání Vámošovy disertační práce *Princip krutosti*, Chronos, Bratislava, 1996).

Števček Vámošovu filosofii vidí v protikladu dvou entit, na dně bytí anorganický, neměnný křišťál a nad ním pohyb, náhoda, rozmar nějakého subjektu „Boha“. Rozmar této entity přinese omyl vesmíru, protože v protikladu k anorganickému křišťálu vznikne organický život. Ovšem pojem život má okamžitě analogický protiklad smrt. Smyslem tohoto nového života je zánik – pád.

Jistou obdobou entity rozmaru, „Boha“, je lékař, který má metodu i nástroje k boji s „neorganizovanými bratry“ – bacily. Vámoš pokračuje dál. Jestliže organičnost života je daná spájením se, neorganické, narušující prvky – bacily se projevují nejvýrazněji v moment spojení – zplození nového jedince. Jsou tedy umístěny na místě, kde jednak vzniká nový život a jednak probíhá metabolismus. Števček v tomto principu nespátřuje teismus, ale velice jednoduchou věc – výraz reálného lékařského údělu.

V hlubším smyslu vidí Vámošův protest proti dané povaze skutečnosti, typický rys expresionismu. Ideovým rámcem u Vámoše se stává snaha rozšířit individuální protest jedince a přesáhnout ho. Števček označuje Vámoše jako „protoexpresionistu“ a obraz života u něj spatřuje ve vyjádření vztahu muže a ženy, v symbolické rovině interpretovaný jako poměr ducha a těla.

Mezi duchem – mužem a tělem – ženou panuje vztah nepřátelství (sadismu a masochismu), logicky tedy vztah negativní – má vyústit k zániku, ovšem u Vámoše i toto směřování má přesah. Vyústění je nakonec pozitivní, a to v typu osobnosti – stejnoměrně individualistické jako hrdinské. Negativita vztahu muže a ženy je dána jako gesto „rozmaru“ a slepé náhody neorganizovaných „bratrů“ bacilů. Stírdá se zobrazení člověka, jednou vystupuje jako osamocený a hrdý, jindy jen jako součást celku – organického řetězce.

U Vámoše tělesná láska vyjadřuje vnitřní mýtus života vůbec, Vámoš vnímá tělesné splynutí se ženou stejnoměrně jako „dych večnosti“ a zároveň jako „puch strašlivého rozkladu“.

Števček tady hodnotí Vámoše jako typ vitálního expresionisty, protože významovým jádrem je život sám, ne jedinec, a všechny konflikty a rozpory, spájení i rozklad se odehrávají na vyšší rovině „atomů života“. Tady Števček vnímá rozdílnosti v poetice a epice Vámoše.

Postavy románu vnímá jako do jisté míry alegorické – zrcadlící koncepci světa – tady Števček vidí scelování se díla. Ovšem v románu lze najít i zcela opačnou tendenci „dokumentace“ vyššího plánu života a to v rovině příkladů psychické i sociální povahy. Toto Števček označuje jako antinomičnost v syžetu i v obsahu románu. Další vyšší významový plán románu vidí jako „alegorickou grotesku“. Sociální plán románu je inspirován přímou a konkrétní autorovou zkušeností lékaře, je charakterický krutým a otevřeným fyziologismem – s naturalisticky vyznívajícím detailem. Števček hodnotí dvojí úlohu postav, jednou jako příklad alegoricko-groteskní a potom jako příklad fyziologický. Jako konkrétní příklad uvádí zejména první kapitolu románu. Doktor Zurian má tři nepřátele – tři psy, kteří ho ruší na procházce a stavějí se proti němu jako nepřátelé.

Všechny tři usmrtí, velice krutě a každého jinak. Druhá kapitola je nazvána příznačně Tři lékaři. Ti jsou v podstatě konkretizací tří psů, naznačují stejné vlastnosti. Plochosti analogie se Vámoš vyhne v momentě, kdy po zabití psů doktor Zurian cítí lítost, ale jeho boj se třemi lékaři je velice zdoluhavý a plný zvrátů – je to boj rovnocenných „atomů života“. Zvířecí svět tady působí pro nesouměrnost nenávisti a nepatrnosti jejího objektu groteskně a v lidském světě převažují fyziologické pocity hnusu. V případě konfliktu Zurian kontra psi jsou vraždění chudáci, v druhém případě je sám obětí pronásledování.

Dle Števčeka se tady plány syžetu stýkají zvláštním způsobem, nepoukazují na sebe lineárně. Alegoricko-groteskní plán jakoby vysvětluje lidský svět. Místo doteků obou plánů syžetu je nestálé. Vámoš potřebuje ke spojení alegorického a realistického obsahu spojku. Může to být kupříkladu výrok náhodného svědka Zurianova chování ke psům a podobně. Spojka se stává kritériem posuzovaného světa a ve smyslu kompozice dovoluje posouvat se v románu směrem vpřed, to znamená posouvat se směrem od alegorie k fyziologické a sociální realitě. Zhodnocováním alegorie prostřednictvím příkladů ze skutečného života zřejmě vzniká dojem „filosofickosti“ románu, hodnotí Števček. Dále říká, že jde o zdánlivý dojem. Dotek ideje a příkladu vidí jen v rovině sémantické.

Na tomto místě uvádí ještě jednu zvláštnost, která dle něj může vyvolávat nesourodost díla, tedy snaha hodnotit dílo jen z pohledu realismu (naturalismu) nebo romantismu. Jako zvláštnost vnímá realistickou poetiku nepřipouštějící rozdíl mezi fakty a jejich alegorickými předobrazy.

Vámoš se svou buřičskou povahou se netají tím, že typy a prostředí existují v kontextu jeho osobního života a nejsou zde jen jako ilustrační příklad, ale že právě svou identitou a věrohodností mají přesvědčovat. V díle nalezneme celé pasáže, kde autor uvádí jisté fakta ze svého životopisu (spolek Svojeť a vydávání časopisu, místopis jeho rodného kraje, fakticita některých postav). Števček tento fakt nehodnotí zcela záporně. Hodnotí Vámoše jako autora lidsky velice naivního a zřejmě přesvědčeného o autenticitě takového postupu.

V tomto bodě Števček vyjadřuje souhlas s hodnocením Dobroslava Chrobáka o jisté „reportáživosti“, která je vnímána nejen jako individuální znak Vámošovy tvorby, ale i jako určitá tendence slovenské prózy 20. a 30. let 20. století.

I když již zmiňované spojky kapitol vnímá ve Vámošově tvorbě jako trhliny, nehodnotí tento způsob zcela negativně, ale uzavírá své hodnocení této metody jako progresivní a vitální. Poukazuje na možnost neuzavírat se fiktivností psychologického románu s možností přesvědčování faktem.

Fakta jsou odlehčována koncepcí, „filosofií“ (ve Vámošově případě to Števček vnímá jako nadlehčování poněkud násilné).

Na závěr svého hodnocení románu *Atómy Boha* se Števček vrací k ženské postavě – Medúze. Na rozdíl od Mráze a Okáliho nepovažuje scény s touto postavou za romantické a vyfantazírované a tím stylově i metodicky odlišné od „realistické koncepce“ románu. Ženu Medúzu Vámoš vypodobňuje ve dvou ženách: jako „kočku“ – tělesnou a smyslovou bytost a jako bytost duchovní. Zurianovi působí rozkoš smyslovou a současně ho týrá psychicky. Vámoš svou postavu opět alegorizuje, dostává ji tak do obou plánů syžetu. Vykresluje ji jako ženu pozemskou i jako důkaz své teorie o nemožnosti překonat rozpory tohoto světa. V tomto smyslu se postava Medúzy stává opět spojkou mezi vyšším – alegorickým a nižším – faktografickým plánem děje.

V náhlé neočekávané smrti spojí se s Medúzou, aby mohli vejít do věčnosti společně – jako věční milenci. V tomto momentu potvrzuje Medúza, že je nejenom bytost tělesná – ženská, ale i bytost duchovní, protože chce jít na cestu ke splnutí, harmonii a vyrovnání s doktorem Zurianem společně.

Ve funkci spojky u Medúzy vidí Števček další nedostatek románové kompozice, ale logicky vyvoditelný z celkové dvoupólové ideově-estetické koncepce románu.

Dle Števčeka chybí románu vnitřní propojenost mezi fakty a iracionálním světem. Hovoří o Vámošovi jako o naivním pozorovateli, který zároveň dokáže být břitký a intelektuálně zdatný. Sociální rozpory odlehčuje groteskou, chce přesvědčit, že svět je příliš špinavý, aby mohl být očištěn.

Tato tendence jde ruku v ruce s celkovým vyústěním alegorického plánu, ve kterém se hovoří o směřování světa – směřování k pádu, k zániku – iracionálnost potvrzuje realitu a naopak. Podle Števčeka za vším lze rozeznat nevyrovnatelný rozpor naturalistického typu expresionismu. Ve Vámošově případě příliš „filosofického“, abstraktního v rovině alegorického a obludného v rovině faktů. Nesouhlasí s pojmenováním románu přívlastky: „realistický“, „naturalistický“, „romantický“; vzhledem k románovému typu a v kontextu celého díla nejsou na místě.

Vámošův román vznikl v období, kdy na Slovensku v podobě Hrušovského začíná vznikat expresionismus sociální a jako „spojku“ tohoto období označuje Števček Vámoše.

Jako jeho autorský přínos do dějin slovenské literatury hodnotí novou expresionistickou románovou poetiku.

3.2 Pohled Dobroslava Chrobáka

Další kritika ze stejného období hodnotí Vámoše z trochu jiného úhlu pohledu. Chrobák hodnotí Vámoše i z hlediska románové metody. Mluví o zkreslené perspektivě a neaktuálnosti událostí.

Dobroslav Chrobák – Kam speje román? – článek z r. 1931: *„Obdobnú stavbu možno pozorovať u Vámoša. Hoci udalosti, ktorými sa tu zaoberá, nestali sa aktuálnymi práve dnes, predsa sú naliehavé. Opäť je to dokumentárny film, rad paralelných, navzájom iba chabo spojených pásiem, nikde nezačínajúcich a nikde nekončiacich. Postava Zuriana je iba šnúrou, na ktorú sa jednotlivé úseky navliekajú bez toho, aby na seba narážali. Jednotlivé úseky se nepretínajú a nedostávajú sa navzájom do konfliktu.“* (D.Chrobák, Bratislava 1957, s.17)

Dále Chrobák hodnotí velice negativně až nepatřičně Vámošův životní cynismus a destruktivní postoj k životu. Použití principu kontrastu hodnotí jako trik a sebevraždu Zuriana vidí jako sentimentální závěr osvobozující hrdinu od zodpovědnosti. Románu vytýká uvolněnou kompozici a „nedostatok umeleckého zmocňovania“.

Jazyk literárního díla hodnotí následovně – kritika „Enfant terrible slovenskej literatúry“ (1932) : *„Jeho reč... často nepríjemne vŕzgala. Bola chudobná na jemnejšie odtienky.“* (D. Chrobák, Bratislava 1957, s. 105)

Celkově Chrobák naznačuje a doporučuje nutnost opatrnosti v přístupu k Vámošovi, čtení jeho románu charakterizuje jako: *„...akoby sme sa mali doknúť žeravého uhlíka alebo chytiť ježa do holej ruky.“* (D. Chrobák, Bratislava 1957, s. 106)

Celkově hodnotí vyznění Vámošových textů jako „pichľavé“ a vždy připravené na výpad, výměnu názorů a bez respektu k zaobaleným frázím a ohleduplným vyjádřením.

Chrobák jako spisovatel a vnímavý autor lyrizované prózy ve slovenské literatuře přináší osobně nové prvky do slovenské literatury.

Chrobák studoval v Praze, navštěvoval přednášky F. X. Šaldy. Příklad jeho uvažování jako „slovenského spisovatele“ a optiky jeho kritického pohledu lze blíže rozpoznat v malém výňatku z jednoho rozhovoru : Interview s Dobroslavom Chrobákom s. 303 – 307 (D.Chrobák,1957)

3. Počas štúdií v Prahe poznali ste celý rad osobností z literárneho sveta, ktorá z nich sa Vám najviac vryla do pamäti?

Neviem, nemožem si spomenúť na nikoho. Mal som príležitosť počúvať prednášky Šaldove a vidieť ho pri práci a v domácom súkromí (chodil som mu predčítať slovenské veci).

Imponoval mi, ale nič strhujúceho, nič takého „na čo sa nezabúda“ ... no neznášal som povýšenecký tón v jeho tvorbe. Skutočný génus nepotrebuje povýšenosť ukazovať, je povýšený.

...Šaldu nepokladám za veľkého tvorivého kritika. Bol to typický kritik analyzátor, to značí kritik rozkladný.

(...)

7. Aké je postavenie slovenského spisovateľa?

Mizerné. Vlastne žiadne, pretože slovenského spisovateľa v pravom zmysle niet. Sú to len píšuci učelia, notári, lekári, advokáti. Najprv sa musí viacej čítať, aby knihy vychádzali v desaťnásobku dnešného nákladu, a potom musí prísť chlapík, pár chlapíkov, ktorí nám rozrazia cestu do sveta.

Tak ako to spravili Nóri, Dáni, Fíni. Ba dokonca aj Islandčania.

(...)

11. Vaše postavy sú v službách výnimočného a čudného. Hľadáte ich dlho v zástupe, alebo Vás k nim privádza intuícia?

To je omyl: Nechcem, aby moje postavy boli v službách čudného a výnimočného. Je to len znak mojej spisovateľskej slabosti, ak som odkázaný na čudákov a vydedencov, ak moju pozornosť nevedia upútať ľudia každodenní, ak neviem ozvláštniť a urobiť zaujímavými príbehy všedné.

Zajímavé jsou odvážné až nepokorné názory na slavné a uznané osobnosti české i slovenské literární spolenosti. Uvedený výsek rozhovoru je dostatečně obsáhlý, aby umožnil pochopit princip a kritéria literární kritiky Chrobáka i v případě aplikace na Vámoše.

Dobroslav Chrobák má jistě své místo v dějinách slovenské literatury, jako spisovatel i jako kritik svých kolegů. Časový odstup prověřil správnost některých jeho úsudků. Z dnešního hlediska je ale velice těžké pochopit, co ho k některým prohlášením skutečně vedlo.

Byl to ideologický omyl? Ne úplně vyhraněná osobnost? Ideologické přesvědčení?
Společenská zkušenost a z toho plynoucí strach z politické garnitury?

Bylo nesmírné těžké překročit národní orientace ve slovenské literatuře. I když Chrobák shodně s dalším uvedeným literárním kritikem Okálím měli odvahu poukázat na citlivost židovské otázky ve slovenské literatuře a přes svou ideologickou slepotu dokázali odhalit alespoň něco z progresivního a novátorského v tvorbě Vámoše, s postupem času jejich názory a kritéria hodnocení času můžeme vnímat z jiného pohledu.

3.3 Daniel Okáli – Burič Gejza Vámoš

Okáli rozeznává u Vámoše důležitost vlivu jeho lékařského povolání i nadání filosofické. Reflektuje i Vámošův židovský původ, i když jen v rovině důvěrného poznání židovského prostředí na jižním Slovensku. Jako důležitý faktor ovlivňující formování Vámošova pohledu na svět označuje zkušenost s první světovou válkou. Poukazuje na ztrátu všech hodnot, zejména ideologických (náboženství) a etického kodexu.

Okáli byl ideolog – komunista a celou situaci tedy přizpůsobil optice „třídního boje za lepší zítřky“ a tendenční optika je přítomna ve všech jeho hodnoceních Vámoše. O tvorbě Vámoše říká „...pre tvorbu Gejzu Vámoša je však príznačné, že surovinu epického materiálu rozvíja jako určitú materializáciu určitej filozofickej tézy alebo systému.“ (D. Okáli, 1971, s.9)

Nihilismus a skepsi u Vámoše dedukuje z „rozkladu starého kapitalistického sveta“. Nenachází u něj jiné východisko než „romantický útek“. Charakterizuje Vámoše jako „protirečivého“ a současně poukazuje na Vámošovu lásku k lidem (zřejmě odkazuje na sociální citění Vámoše). Oceňuje u Vámoše analytický intelekt a vůli vystihnout smysl života, touhu vystihnout pravdu.

Jeho hrdiny označuje jako pokus Vámoše o „vyšší typ člověka“, jako pokus o překonání přizemnosti a strádání. Všimá si u Vámoše vykreslení milostných situací a nachází spojitosti s Freudem, Nietzsche a Schopenhauerem. Hovoří o kontrastním obrazu lásky jednak v analýze psychologické a jednak v redukci lásky na fyziologický akt. Identifikuje u něj dramatický konflikt v momentu setkávání se idealistického postoje (vztahu muže a ženy v citové oddanosti a „čistotě“) a fyzického aktu – pro Vámoše prý „postoj biologického charakteru, ktorý v societe založenej na ekonomickom princípe zisku redukuje lásku na tovar.“ (D. Okáli, 1971, s.10)

Podle Okáliho ve všech situacích ale můžeme v textu samém i v podtextu najít etický přesah – optimistický závěr. Zároveň Vámošovi vytýká přílišný pesimismus a individualistickou koncepci, která mu „...zabraňovala preniknúť k poznaniu revolučného charakteru robotníckej triedy.“ (D. Okáli, 1971, s.12)

Kritizuje postavy Vámošových prací jako ploché a označuje je jen jako prostředek k prezentaci autorových filosofických tezí, které jsou jednostranné. Tento princip nazývá autorským monologem ve formě filosofické úvahy a vytýká Vámošovi tézovitost, pesimismus, cynismus, nihilismus a agnosticizmus. Omlouvá a vysvětluje Vámošovy sklony jako ideový zmatek, vyvolaný situací po první světové válce.

Monografie je členěna do částí, které korespondují s názvy jednotlivých Vámošových prací v různých žánrech. Okáli znal Vámoše osobně a monografie zřejmě vznikla jako snaha Vámoše rehabilitovat a poukázat na styčné plochy se socialistickou literaturou. Okáli bohužel (i když se v jeho díle vyskytují cenné náznaky) v této monografii nedokázal jasně a kompaktně vystihnout Vámošův příspěvek do fondu slovenské literatury a nezaujatě zhodnotit jeho tvorbu.

Je nutno zmínit se a ocenit snahu alespoň v hrubých rysech popsat a uchopit Vámošovo židovské kulturní dědictví. Bohužel marxisticky orientovaný pohled Okáliho nakonec vyzní naprázdno a podstaty se téměř nedotkne.

Progresivní je ale označení Vámošovy tvorby jako naturalizmu s romantickými prvky a rozpoznání „*mnohoznačnosti a protirečivosti hrdinu–krasoducha (je ním sám autor)*“ (D. Okáli, 1971, s.22).

Okáli není ironický a i když Vámoše nahlíží skrze optiku marxisticky levicově orientovaného tendenčního kritika, plně respektuje Vámošovo vzdělání (jak lékařské, tak i filosofické) a hlubokou sociální empatii a inteligenci bez hodnocení neslovenského původu. Proto si myslím, že jeho pokus o rehabilitaci Vámošova místa ve slovenské literatuře je inspirativní. Okáliho ideologická optika a tendenční závěry mohou být inspirativním podnětem k zamyšlení se nad přístupem k literárněvědným teoriím vůbec.

3.4 Viera Surová – Vámošovo hledání pravdy o člověku

Autorka připravila k vydání ve výběrové řadě Hviezdoslavova knižnica ve vydavatelství TATRAN v roce 1968 podle vydání EMSA sbírku povídek Editino očko (1925), novelu Jazdecká legenda (1932), povídku Jest' (1930). Všechny texty edičně upravila, opatřila vysvětlivkami a poznámkami. Na závěr k textu napsala neemotivní literárně-vědný doslov.

Vyhraněné názory slovenské literární kritiky na Vámoše hodnotí jako přirozenou reakci. Domnívá se, že ani pro dnešního čtenáře není Vámošovo dílo jednoznačně přijatelné. Jako klíč k chápání Vámošovy tvorby bere autorovo široké vzdělání v oblasti filosofické a styčnou platformu nachází v hledání pravdy, které je nadčasové. Vámoše představuje jako člověka, který dobře znal konfliktní a chaotickou situaci za vzniku ČSR a jeho způsob tvorby bere jako způsob orientace v nepřehledné situaci. V poválečné situaci, v čase silného odcizení se od člověka Vámoš hledá svoji cestu zpět k člověku prostřednictvím západní filosofie:

„Vámoš západné prúdy absorbuje svojsky, a preto aj vstupuje do slovenskej literatúry ako ojedinelý zjav. Jeho myslenie a konanie ovplyvňuje štúdium medicíny a aktívny pobyt v pražských literárnych kruhoch. Mlad', grupujúca sa okolo Mladého Slovenska, Elánu, Slovenských smerov začína tušiť vo svojom rovesníkovi neobyčajný zjav. A kritika aj čitateľstvo môžu túto skutočnosť potvrdiť.“ (Viera Surová, Bratislava 1968, s. 263)

(Vámošova sbírka povídek Editino očko vychází jako první v nové edici Mladých slovenských autorov v nakladatelství Mazáč, vedoucím edice je mladý Ján Smrek.)

Surová nachází Vámošovo filosofické východisko v Schopenhauerově premise – Svět, to je moje představa – dle jejího názoru Vámoš své prózy koncipuje nejen z představ, ale především ze svých zkušeností. Právě tady Surová nachází bohatství a rozmanitost Vámošových námětů, skrze které se autor nesnaží o podání podrobného obrazu společnosti, ale jde mu o nalezení smyslu existence života a ideálu člověka na pozadí obyčejných životních pochodů. Surová identifikuje Vámoše jako složitou osobnost – nazývá ho

„jemná duša, (právom nazývaná aj romantická)“ . (Viera Surová, Bratislava 1968, s. 265)

Popisuje ho jako senzuální typ – hledající duši – který byl zapomenut ve světě, ale i tak po všech útrapách si zachovával hluboký citový vztah k člověku.

Jako jeden ze základních momentů vnímá Surová právě onu lásku k člověku, a to nejen z hlediska spisovatele, ale i z pohledu filosofa a lékaře. Tento pohled hodnotí Surová ve shodě se slovy Vámoše jako „vulkán“ a „myšlienkový ekrazit“ v souvislostech mezi člověkem – lékařem, člověkem – spisovatelem, člověkem – filosofem v meziválečném období.

Vámošov styl hodnotí jako osobitý, vedoucí k „dvojpólovosti“ – ideální člověk a jeho protivník. Zde Surová nachází zdroj napětí, které se pohybuje na hranici ideálu a reality.

Vámošova citová angažovanost přináší proměny textu. Dle Surové Vámoš „*nedbá veľmi o jazyk, o sujet, nerobí si starosti s umeleckou stránkou diel... vychádzajúc z expresionizmu smeruje Vámoš k rozumovej analýze, ktorá prenasleduje jeho hrdinov. Práve v tejto rovine Vámoš nadväzuje kontakty s Nietzsche.*“ (Viera Surová, Bratislava 1968, s. 267)

Surová nalézá návaznosti ve spojení s lékařskými termíny a náčrty psychoanalýzy a hodnotí je jako zdroj moralizátorského vyznění Vámošových textů. Vámošovo hledání pravdy o člověku je tedy dle jejího hodnocení relativní a současně striktně Vámošovsky subjektivizované. Surová uplatňuje v hodnocení jednotlivých novel a črt právě tento poznatek. Za neosobnější vyjádření intimního citu považuje povídku Editino očko. Symboliku povídky hodnotí jako naivní, ale i díky tomu čtenářsky poutavou a upřímnou.

Upozorňuje na povídku Atomy Boha, která předcházela románu Atomy Boha. Surová jí hodnotí jako předobraz románu, ve kterém Vámoš vysvětluje biologickou stránku lékařské vědy a snaží se o její přiblížení k člověku. Zároveň zdůrazňuje lidskou nedokonalost a dle Surové „upevňuje teizmus.“ V povídce vystupují jednotlivé bacily, které mají své rody i s historií. Pod vlivem povídky čtenář získává dojem, že osud člověka je v moci těchto skupin. Nejvýraznějším rysem povídky je životní nevyhnutelnost. Vámoš není pesimistický ani nesklouzává k dlouhým filosofujícím pasážím.

Hluboké odborné vědomosti a přímá osobní zkušenost ve styku s pacienty se projevují v románu Atomy Boha (poprvé vydaný jako dvousvazkové dílo v edici EMSA, 16. a 17. svazek v roce 1928). Epika románu a intenzivní všudypřítomná Vámošova nespokojenost je hodnocena jako čtenářsky zajímavá. Román je uváděn do souvislosti s Vámošovou disertační prací z filosofie „Princíp krutosti – podtitul Mikrób a člověk“. Gejza Vámoš zmiňovanou disertaci obhájil v roce 1932 na půdě Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Surová uvádí výňatek z jeho bibliografie a hodnotí práci jako hluboce fundovanou. Hledá spojitost mezi několika základními myšlenkami a tvorbou Vámoše. Na rozdíl od literárního díla hodnotí disertační práci jako více „medicínsky založenou“. V literárním díle i v odborné práci však nachází leitmotiv specifické výzvy k spojení lidstva. Mluví o: „*infekcii života, organický život medzi bodmi varu a mrazu, množenie baktérií a princíp krutosti, ktorý núti jednobunečných jedincov k súdržnosti.*“ (Viera Surová, Bratislava 1968, s. 268)

Obě díla, román *Atomy Boha* i disertační práci hodnotí jako pesimistické. V disertační práci pozitivně hodnotí Vámošovu snahu zabránit ničení života pomocí lékařských argumentací.

Surová vidí paralelu mezi příběhem lékaře Zuriana a jeho sebevraždou a silnou myšlenkou disertační práce. Pro Zuriana za daných společenských (objektivních podmínek) není východisko a proto musí odejít.

Postavu Zuriana hodnotí do velké míry jako autobiografickou. Ve všech těchto myšlenkách vidí Vámošovu snahu o vyburcování jednotlivců i celé společnosti – na příkladu soudržnosti jednobuněčných organizmů uvádí Vámošovskou paralelu k ideálnímu chování jedinců lidského společenství.

Román *Atomy Boha* vnímá Surová jako kompozičně nevyvážený. Prolog, oddělený i graficky hodnotí jako filosoficky fundovaný, který vyžaduje soustředěnou čtenářskou pozornost. Vámoš v něm zpřístupňuje svůj filosofický pohled – mluví o Bohu a jeho atomech. Surová se táže: „Kto je pre teistu Bohom?“. Jako *Boha* označuje Život a jeho atomy – gonokoky. Tuto symboliku na filosofické úrovni hodnotí Surová jako zklamání.

Specifické místo „v rámci dost slabých tradícií“ přiděluje Surová humorně laděné próze *Jazdecká legenda*. I v tomto díle nachází neporušenou kontinuitu lékařského prostředí. Novelu hodnotí ve shodě s literární kritikou jako osviežující a „druhovú obohatenie tvorby spisovateľa“. Jako přehnané označuje hodnocení idylického charakteru prózy.

Na závěr se svém doslovu, se Surová zmiňuje o románu *Odlomená haluz* (román vyšel v roce 1934, první reedice byla vydána v roce 1965 jako 27. svazek edice *Naša tvorba* s doslovem Miloše Tomčíka).

Román *Odlomená haluz* je poslední v řadě autorových literárních prací. Surová nesouhlasí s názorem, že reprezentuje vrchol Vámošovi tvorby. Jako na specifikum románu, shodně s literární kritikou, odkazuje na Vámošovo přímé pojetí problému Židovství na Slovensku. Vyhraněnost jeho názorů chápe Surová jako součást řešení si osobního vztahu s Židovstvím. Vámoš se nikdy nezačlenil ani do jedné části společnosti. S ortodoxní Židovskou komunitou se rozchází (byl exkomunikován) a druhá strana – slovenská společnost se od něj odklonila. Surová v románě opět spatřuje autobiografické rysy a dle ní: „*Vámoš veľmi živo hľadá komunikáciu so životom. Tak ako aj v skutočnosti, aj v románe smeruje k zotretiu židovskej individuality, proti úsiliu nepokročiť vpred... V jeho poslednom románe sa končí boj idealizmu s realizmom v prospech silnejšieho, uzatvára sa pole filozofických meditácií, no neuzatvára sa natrvalo cesta k čitateľovi.*“ (Viera Surová, Bratislava 1968, s. 268)

Autorka doslovu a vysvětlivek a slovníčku k vydání reedice Vámošovi prózy, Viera Surová pracovala jako editorka ve vydavatelství TATRAN. Působila jako překladatelka z ruštiny. Jako editorka k Vámošovu textu přistupuje citlivě. Doslov, vysvětlivky a slovníček reprezentují fundovaný vhled Viery Surové i do oblasti filosofie.

3.5 Dagmar Kročanová – současné hodnocení Vámoše: Ego-maniak a aristokrat intelligence

Názor Dagmar Kročanové je zajímavý hned z několika důvodů. Jednak je nejaktuálnější, bez kritéria hodnocení tzv. „slovenskostí“, jednak přistupuje k tvorbě Gejzy Vámoše i z pohledu ženy. Kročanová také hodnotí filosofickou část Vámošovy tvorby ve zcela jiných, nových objektivních souvislostech.

Nástup Vámošovy generace vnímá Kročanová jako „*vyhrotenie opozície starí-mladí*“ (D.Kročanová, Bratislava 2003, s. 238). Dále dle Kročanové nikdo z generace „starých“ slovenských literárních kritiků nebyl připraven na radikální nástup konfliktní nové generace. Z již uvedených prací je zjevné, že tradicionalističtí slovenští literární kritici nebyli schopni změny kritérií, tradičního pohledu a přístupu. V tomto smyslu nebyli schopni rozeznat a ani adekvátně zhodnotit moderní a avantgardní Vámošovu tvorbu.

Za názorovou ztuhlostí „staré generace“ stojí i nevýrazná reflexe postupů evropské literatury vůbec a jejich uplatňování na domácím – slovenském poli.

Kročanová tento problém hlouběji nerozebírá a jde jí spíše o charakteristiku Vámošova tvůrčího postupu. Za hlavní problém Vámošovy počáteční tvorby označuje „ego-mánii“. Ve vysvětlení Kročanová uvádí, že tento problém je typický pro spisovatele, kteří nejsou schopni porozumět světu a zaujmout k němu své stanovisko. Dále citový zmatek a frustrace ego-maniaka nejsou adekvátní k síle podnětu. Ego-maniaci jsou přecitlivělí, vztahovační a nemají dostatek empatie. Všechny tyto vlastnosti stěžují komunikaci a zhmotňují se v problému s adaptabilitou potažmo s izolací a agresivitou. Ego-maniak má problém se socializací a pociťuje silně outsiderství. Dle odborné literatury je ego-mánie prodloužením infantilního stádia.

Kročanová navíc ve Vámošových prvotinách identifikuje i jiné konflikty: krize identity a komunikace vůbec.

3.5.1 Identita

Problém identity je ve Vámošově případě ještě znásoben jeho příslušností k židovské enklávě, prostředí jižního Slovenska na přelomu rozpadu monarchie a vzniku nového demokratického útvaru ČSR. Vámoš, jak již bylo několikrát řečeno, pochází ze židovského prostředí, které svou identitu staví především na své víře. Vámoš se snaží o vědomě zřeknutí víry. Víru v Boha „nahradil“ vírou v biologický determinismus.

Vámoš dospívá v období rozpadu feudálního Uherska. Sám je nucen konfrontovat se s novým politickým uspořádáním, které mu přináší nové možnosti, ale také ho nutí zvolit svou identitu národní a jazykovou (což v židovském prostředí funguje zcela odlišně, znakem příslušnosti není jazyk).

Vámoš své hrdiny zasazuje do světa, který je pocitován jako nepřátelský, kde základním postojem hrdinů je strach, pocit ohrožení a nejistota. Dle Kročanové Vámošovi hrdinové zápasí s deziluzí a ztrátou důvěry, které ona vnímá jako důsledek zraněné naivity. Kročanová toto hodnotí jako další příznak ego-mánie.

Dále poukazuje na sklon postav si své outsiderství a komplexy kompenzovat vytvořením světa představ. Obrat do nitra hodnotí Kročanová jako oslabení vitality a odmítání světa jako vůle. Zde vidí vliv Schopenhauera.

Subjekty vnímá jako postavy s maskou a tu charakterizuje jako moment nepropustnosti hranice mezi venkovním a vnitřním světem. I když se hrdinové snaží hledat a uchopit své člověčenství, díky masce se jim to nedaří. Takto se dle Kročanové hledání vlastní identity posunuje do roviny absurdní, zdá se, že JÁ může existovat bez potvrzení okolím. JÁ tedy potřebuje svět ke své existenci, ten je nutno ovšem někde vytvořit. Zde se svět utváří poznáním.

„Ak človek tvorí svet, je Bohom. Cogito – ergo non sum.“ Vědomí je ale vázáno na (dle Vámoše) „nemotorný barbarický mechanizmus ...špinavú hmotu, čo sa nazýva telo“. (G.Vámoš, Bratislava 1996, s. 74)

Tímto způsobem provázanosti tedy vědomí navazuje kontakt s okolním světem. Kročanová vztahuje Vámošův výklad k teoriím Schopenhauera o tom, co je svět a jak je determinován. Nejpodstatnější moment pokusu o spoludílení a způsob, jak Vámoš tuto situaci řeší. Kročanová polemizuje a vysvětluje Vámošovo: *„...musíme sa ľúbiť, to je základnou pravdou sveta.“* (G.Vámoš, Praha 1928, s. 111)

A vysvětluje: *„Ľúbiť sa znamená prebiť sa cez koru duší, tváre Medúzy, kovové sordína, vcítiť a vžiť sa do mysle iných – a zároveň strachu vyzliecť „svoju dušu do naha“. Láska je tiež vierou v reálnosť objektu, a tak sa môže stať prostriedkom scelenia a potvrdenia JA.“* (D.Kročanová, Bratislava 2003, s. 236)

S vysvětlením a interpretací Kročanové souhlasím, i když osobně si myslím, že pro Vámoše obrácení se do svého vlastního světa bylo nevyhnutelným krokem k udržení si svébytnosti a originality jako osobitého uspořádání všech částí jeho osobnosti – prvků židovských, maďarských a slovenských. Vytvořením si vlastního světa a uchýlením se do něj Vámoš reagoval na enormní nátlak, který byl na něj činěn z mnoha stran.

3.5.2 Román an-archie

Za další etapu vývoje Vámošova ego-maniactví Kročanová považuje román *Atomy Boha*, navíc přidává označení román an-archie.

Hlavního hrdinu Zuriana sleduje z hlediska diagnózy ego-maniaka a identifikuje u něj typické chování:

- snížená schopnost sociální adaptace (konflikty s lékaři na pracovišti)
- neschopnost navazovat vztahy a adekvátně reagovat na podněty
- neschopnost rozlišit povahu a důležitost podnětu

3.5.3 Ambivalence Zuriana a Medusy

Kročánová hodnotí postavu Zuriana jako ambivalentní, stejně popisuje i postavu Medúzy. Kročanová jako nový prvek přináší interpretaci postavy Medúzy v celé její šíři a vysvětlení všech jejích funkcí. Tímto oponuje Števcíkovi i ostatním kritikům.

U obou postav (Zuriana i Medúzy) konstatuje přítomnost masky. Kročanová dává do souvislosti Medúzu s tzv. „jinou skutečností“ (cituje z povídky L. Andrejeva Lazar, v momentě jeho vzkříšení), citují : „*Hlava Tvá se podobá hlavě Medusy a proměňuje v kámen každého, na koho se podívá.*“ (D.Kročánová, Bratislava 2003, s.234)

Kročánová vidí analogii se zobrazením v mytologické tradici. Medusa jako jediná z gorgonských sester byla **smrtná**. Ve výtvarném umění byla zobrazována buď jako odstrašující netvor nebo neobyčejně přitažlivá ženská bytost, ale jak píše Kročanová, již **zasvěcená smrti**.

Kročánová dále hovoří o pendantu Medusy i v jiné povídce *Půlčlověk* (1922), kde je tvář Medusy tváří hlavní postavy povídky. Kročanová celkově hodnotí Medusu jako imanentního dvojníka – smrti přítomné v každém objektu.

Vrací se k vysvětlení pojmu – půlčlověk. Odkazuje do maďarštiny, kde se párové orgány označují v singuláru a pokud člověku chybí jedna část, označí se jako půl, tedy člověk jednooký je v doslovném překladu člověk půloký. Termín „půlčlověk“ tedy hodnotí jako analogii. Toto vysvětlení dokládá i citací z Vámošovy disertační práce *Princip krutosti*, kde Vámoš uvádí: „...*dospelý ľudský jedinec je len polčlovekom, ktorý k jedinému biologickému účelu svojej existencie, k rozmnožovaniu, potrebuje ešte jedného jedinca, svoj generačný doplnok.*“ (G.Vámoš, Bratislava 1996, s. 83)

A tak Medúza zastupuje osudovou ženu i jedince nutného v biologickém slova smyslu, je protivníkem i spojencem Zuriana. Dověšením vztahu (i v erotickém naplnění) Zuriana a Medúzy je potvrzeno definitivní řešení konfliktu s venkovním světem, úplnou a zcela vědomou vyčleněnost.

Dle Kročanové toto řešení, překonání nepřekonatelných odlišností ve spojení Erota a Thanata může být ovlivněno dobovou náladou. Kročanová odkazuje na jiné filosofické hypotézy podobného charakteru.

3.5.4 Motiv sebevraždy

Dalším novým a zajímavým příspěvkem Kročanové je analýza procesu vedoucího k sebevraždě hlavní mužské postavy Zuriana.

Zurian ve snaze najít lék na pohlavní nemoc se ji sám infikuje a pokusy sám na sobě se snaží o hledání protilátek. Postup selže a nemoc zvítězí. Zurianovo selhání klasifikuje Kročanová jako důsledek neschopnosti komunikovat a strach z předsudků. Pochybnosti společně se strachem Zuriana izolují a přetvoří ho. Dostává se na okraj a v podstatě je vyloučen z jakékoliv souvztažnosti s celkem. Společnost ho zcela ignoruje a dle Kročanové jediný možný způsob znovuuchození a nalezení svého místa ve společnosti je pro něj možný jen prostřednictvím sebevraždy. Kročanová hodnotí tento čin i z hlediska její diagnózy – ego-maniactví a jak říká, sebevražda je pro ego-maniaka konečným výbuchem sledu zraňujících skutečností a je jediným východiskem, jak odstranit svou jinakost. S ohledem na Vámošovo poselství lásky mluví Kročanová o sebevraždě i jako o oběti za přetrvávající celek. Protože vědomí nebylo schopno obsáhnout i jiné vědomí, vědomí s morálkou vůči jiným nezvládlo svou zodpovědnost (Zurian mimo schopnosti léčit ztrácí také schopnost reprodukovat se, tedy není s to dostát svému „pozemskému poslání“). V tomto momentu jeho existence jakoby ztrácí svou opodstatněnost a i to je dalším motivem pro jeho sebevraždu. (Tedy ne romantický útěk před vlastní odpovědností, ze kterého obviňovali Vámoše Mráz, Chrobák i Okáli). Právě naopak – naplnění odpovědnosti.

Kročanová dekoduje Vámošův pesimismus jako touhu po nekonečném, dokonalém a ideálním. V jejím úhlu pohledu existuje určitá paralela mezi dr. Zurianem a Jobem bezmocným vůči utrpení a zlu.

3.5.5 An-archismus a ženská otázka ve Vámošově tvorbě

Tohoto tématu se chci dotknout jen okrajově. Ovšem vzhledem k tomu, že tato hodnocení jsou součástí celkového názoru Kročanové a jsou inspirativní, chci se o této problematice alespoň okrajově zmínit.

Kročánová mluví o existenci an-archismu v českém prostředí v období, kdy Vámoš působil v Praze. Hovoří o tzv. literárních an-architech a jejich vlivu na generaci pražské slovenské moderny, tj. na studenty na vysokých školách, mezi které patřil i Vámoš. Kročanová chápe slovo an-archismus v kontextu Kropotkinovy studie (*Moderní věda a anarchie*, vydaná v českém překladu v roce 1922). Jako styčné body hodnotí Kročanová odkazování na přírodovědné pozadí, neuznávání autorit, snahu nahradit společnost založenou na principu moci společností fungující na základě domluvy, útoky na maloměšťáctví. Kročanová označuje román *Atomy Boha* jako román – pamflet a to pamflet an-archistický, zařazuje Vámoše (stejně jako Kropotkina) k proudu sociálních darwinistů.

V odvolání se na Bakuninovu esej o přírodě vymezuje Kročanová dva významy slova příroda a ohraničení dvojakosti slova svoboda. Mluví o svobodě negativní (tj. sféry non-interference) a svobodě pozitivní, která znamená sebeusměrnění ústící v autentičnosti.

Dle Kročanové postava Zuriana nenachází cestu k pozitivní svobodě a současně ztrácí svobodu negativní. Interpretuje jeho touhu po Nirváně a „anorganice“ jako výraz maximální lásky k životu ve svobodě, ke kterému nemá jinak přístup.

Zurianovo utrpení ve vášni a vášeň v utrpení charakterizuje jako aluzi Marxova chápání člověka, ale upozorňuje na to, že tady Vámoš vnímá člověka jako v zásadě pudovou bytost ovládanou nedostatkem potravy a sexuálními pudy, která dle těchto svých tužeb utváří okolní společnost.

Kročánová vztahuje pojem „an-archismus“ ve Vámošově tvorbě k těmto definicím:

Anarchismus – výsledek intelektuálního hnutí v přírodních vědách, které má kořeny v naturalistické filosofii 18. století. An-archismus se považuje za nový život pro studium lidských zřízení a společností na materialistické bázi. (Kropotkin, Praha 1922)

Kročánová naznačuje přesah Darwinovy teorie a mluví o paralelním dědictví dominance, o tzv. „jiné historii“ – o svobodě, vzájemné pomoci a pospolitosti. Naráží na teorie o udržení rovnováhy mezi silami destruktivními a konstruktivními ve Vámošově pojetí principem krutosti a lásky. Konstatuje společně s Vámošem, že snaha o udržení rovnováhy je podstatou a náplní života. Dle Kročanové se Vámoš tímto přibližuje k Freudovi.

Dalším styčným bodem an-archismu a Vámošovy tvorby je pro Kročanovou naléhavá Vámošova potřeba vzdělávání. Dle jejího hodnocení Vámoš v souladu s teoretiky an-archismu věnoval pozornost rozšíření vědy a znalostí a zařazuje se do tzv. aristokracie inteligence a činí to, čeho se tito teoretici obávali, totiž rezervuje vědcům role kněží.

Kročanová považuje literární tvorbu Vámoše za důležitý příspěvek k otázce lidské identity, svobody, moci a agrese a to na pozadí evropských intelektuálních snah první poloviny 20. století.

3.6 Alexander Matuška – Slovenský život a slovenské umenie

Na závěr části věnované literárněkritickému hodnocení Vámoše na krátkém úseku předestírám hodnocení renomovaného slovenského literárního kritika. Názory na situaci ve slovenské literární tvorbě a hodnocení nejdůležitějších atributů kvalitního umění.

Matuškovy názory jsou cíleně uváděny na konci kapitoly o slovenské literární kritice. Matuška byl generačním souputníkem Vámoše. Byl součástí stejného historického období v Praze i na Slovensku a zcela jistě byl člověkem vysoce inteligentním. Narozdíl od Vámoše Matuška zaujal přední místo ve slovenské literatuře a to jako renomovaný kritik.

Matuška studoval v Praze, znal tvorbu F. X. Šaldy, byl velice podrobně obeznámen s německou filosofií, a celý život si udržoval přehled o evropské literatuře.

Z jeho krátké eseje jsem vybrala jen několik momentů, na kterých chci demonstrovat, jak člověk velice vzdělaný a inteligentní může hodnotit a vnímat problematiku slovenské literatury a otázku slovenské kultury vůbec. Opět připomínám, že Matuška se věkem zařazuje do zhruba stejné generace jako Vámoš a navíc také důvěrně znal pražské intelektuální prostředí a byl vedoucí osobností slovenské literární kritiky.

Vznik slovenské literatury se váže dle Matušky na atributy sounáležitosti jazykové, zeměpisné, historické a ideové. V tomto ohledu datuje vznik slovenské literatury do první třetiny 19. století. *“...Rakúsko-Uhersko vyčlenilo naše spoločenstvo ako osobité tj. ako slovenské národné spoločenstvo.” (A.Matuška, Bratislava 1991, s.170)*

Dále hodnotí vývoj slovenského národa jako cestu nepohody. Vývoj hodnotí jako neorganický a mluví o neustálých tlacích a útlacích. Jako důkaz existence národa před zmiňovanou první třetinou 19. století odkazuje na lidovou kulturu (lidové písně a ústní tradice). Komunikačním prostředkem v písemné formě označuje latinu a češtinu.

Poesii v období generace Štúrovců hodnotí takto:

...slovenská poézia vykrojila neznámé umenie z mapy a nazvala ho Slovenskom. ...najmladšia zo slovanských literatúr bola hneď od začiatku literatúrou národa. ...otázka či bude existovať pod svojím, alebo vnúteným menom. Nie je preto autonómna, nie je sama pre seba, je v službe národnej sebazáchovy a boja, ...je jediným národným orgánom... žiada sa o nej a bude sa žiadať aby bola výchovná a optimistická, ...bola zrozumiteľná a nezapodievala sa osobnou problematikou, aby nevedla k odlišovaniu, radšej k splývaniu...

...hrdinom má byť patriot,vlastenec,... kto nemá súkromný osud...neide o otázky estetické, objavovanie krásy, ide o otázky morálne, návod ako žit...

Všetko ostatné se pokladá za artizmus a dekadenciu, za čosi nedomáce a cudzorodé...

Bázeň zo všetkého cudzieho, odhodlanie neprísť o seba samých, uschovať sa a nerozplynúť, vyúsťuje do izolácie...ktorá je radšej provinciálna, pretože vždy bráni staré proti novému...

...treba dodať... že Slovensko nemá kultúrne centrá a hlavne nie je jedno väčšie kultúrne centrum – má len mestečká a dediny...

V praxi ale boli aj opačné tendencie..a hoci pochopiteľne slabšie, presadzovali sa prirodzenou silou t.j samo slovenské umenie to vyžadovalo...

Máme básnikov a spisovateľov, ktorí nevideli věci v požadovaných ružových polohách, ale dramaticky a tragicky, takých, čo sa obzerajú po svete, prebývajú sa z lokálneho a presahujú svoje okolie. V európskych súvislostiach oni znamenajú málo, no my doma ich oprávnene pokladáme za zjavy európske... Tak to je to zhruba do prvej svetovej vojny...

V období medzi dvoma vojnami sa situácia mení aj komplikuje... nerušia kontinuitu s minulosťou... avšak vedľa národného a sociálneho objavuje sa osobné, individuálne. Inšpiračným zdrojom stáva sa vnútorný život jednotlivca.

Vedľa tradicionalistov vyznačujú sa novátori... literárni revolucionári... otvárajú okná do sveta, experimentujú, skúšajú nové témy a nové nástroje, aby dohonili stratený čas robia všetko unáhle, zahľadní na východ i na západ. (A.Matuška, Bratislava 1991, s.172-175)

Vámošova tvorba spadá do citovaného obdobia a jak je vidieť, pokud Matuška reprezentuje oficiální a uznávaný názor, Vámoš už svým původem a povahou své tvorby do jisté míry byl znevýhodněn. Možná pokud by se rozhodl nebouřit se a jít s dobovým oficiálním proudem, časem by se třeba na jeho původ pozapomnělo a jistě by nebyl obviňován z diskontinuity a cizorodosti.

Matuška přiznává tendence k „provincialismu“ a strachu z neznámého, neexistenci kulturních center a neexistenci návaznosti na evropskou literaturu. Citáty z eseje reprezentují názor v oficiálním proudu literární kritiky a uznávaných hodnoticích kritérií ve slovenském prostředí. Myslím, že z uvedených analýz Vámošovy práce je jasné, že svou tvorbou splňoval jen několik podmínek.

Bezesporu zajímavé je představit si, jak by Vámoš vnímal další vývoj v Československu po druhé světové válce a do kterého proudu v literatuře by byl řazen. Bohužel okolnosti politického vývinu v ČSR a Vámošovy emigrace nedovolily jeho návrat do vlasti.

A tak společně s Matuškou doufám, že Vámošova literární tvorba a přínos pro slovenskou literaturu bude v „neprovinciální vyjádření slovenské modifikace univerzálního“ zhodnocen objektivně.

4. Autorské vyjadřování a jazyk Gejzy Vámoše

„Zlatý vek bude nielen zlatý, ale i účelný. Bude mať jednu reč. Zmizne Babel. Zmiznú malé bushmanské dediny, každá so zvláštnym kráľom, Bohom a rečou. Zmizne prekliata vojenná zádrapka niekdajšieho šialeného sveta: jazyková odlišnosť.

Veda, umenie, cestovanie svetom bude majetkom a možnosťou každého. Zmizne nútená hatlatinová romantika, nešťastný vedecký, duchovný Babel primitívnych dob Európy.

V Grónsku bude tak doma ako v Oceánii, a v Japonsku ťa práve tak nepredajú ako v Patagónii.

Materčina bude sladká a potom, lenže bude všel'udská, a komu sa ľúbi exotičnosť, nech si spraví a hovorí doma, či s priateľmi, rečou akou chce.“

(esej Pravopisár [archív Matice Slovenskej])

4.1 Jazykové podmínky na Slovensku

4.1.1 Reformní období (1852 – 1863)

Toto období popisuje ve zkratce jazykovou situaci po vydání kodifikační práce **Krátká mluvnica slovenská (1852)**.

Důležitým momentem pro vyřešení otázky používání spisovné slovenštiny bylo zveřejnění výzvy pro veřejnost v časopise **Orol Tatránski** k reakcím na námítky Hodži vůči Štúrově slovenštině. Na výzvu reagoval **M.Hattala** prostřednictvím časopisu recenzí **Epigenesa**.

Hattala konkrétně hovořil o l – participiu (doporučil tvary s l), nesouhlasil s tvary adjektiv, odmítal troj – a čtyř – hlásky a navrhoval zjednodušení a zdokonalení pravopisu.

V roce 1850 pod vlivem myšlenky, že čeština je pro Slováky nejvhodnější jazyk, vydal **A. Radlinský** ve Vídni pravopisnou příručku – **Pravopis slowensky s krátkou mluvnici**.

Ve své práci Radlinský uvádí:

- minimální rozdíly mezi slovenštinou a češtinou
- základní znaky pro rozlišení pravopisu slovenského od českého (např. naj – místo nej – čo místo co, zakončení substantiv měkkou spoluhláskou atd.)

Vydání této knihy Radlinský spojil s rozsáhlou akcí za zavedení staroslovenštiny – tzv. „šarišská akce“ – sbíral podpisy ve více než 116 obcích východního Slovenska za zavedení staroslovenštiny. Tento pokus nebyl úspěšný.

Důležitou roli ve vývoji jazyka sehrál i fakt, že slovenské katolické duchovenstvo odmítlo kodifikace Štúra i češtinu a setrvalo v podpoře bernolákovštiny.

V roce 1849, po revoluci, kdy byla přijata ústava, ve které se deklarovala rovnoprávnost národů i jazyků, vznikla situace, která vyžadovala jednotící prvek v užívání spisovné slovenštiny. Představitelé jednotlivých koncepcí se domluvili na upravené podobě **Štúrovy slovenštiny**.

Důležité změny byly, kromě jiného, například tyto:

- **etymologický princip v pravopise**
- **přiblížení se k ortografickým soustavám slovanských jazyků**
- **zavedení i-y**
- **zavedení ä**

Po stránce stylové v této podobě jazyka byl na vysoké úrovni řečnický styl. Jako umělecký styl byla v popředí lyrika.

V dramatických žánrech se diferencovala domácí lexika a podporovala stabilizaci spisovné normy slovenštiny.

Na základě dalších jednání v roce **1852** vznikla **Krátká mluvnica slovenská**, autorství se připisuje M. Hattalovi. Na ni navazoval další pokus o zavedení systémové normy a to učebnice, slovník a čítanka – **Grammatik der slowakischen Sprache (J. K. Viktorín, 1860)**. Ve dvou vydáních se postupně vyvíjely a modifikovaly tvaroslovné i lexikální prostředky. Jazyková praxe ukázala, že reforma z roku 1851 položila spolehlivé základy pro další vývoj spisovné slovenštiny.

Úředním jazykem ve školách od r. 1852 až do r. 1859 byla staroslověnština. Od r. 1859 ve školách zněla reformovaná Štúrovština. Od r. 1859 až do r. 1861 hovoříme o tzv. hodžovsko-hattalovskej reforme Štúrovštiny. V roce 1860 však jako úřední jazyk byla zavedena maďarština. Situace málo a nakrátko změnil pod tlakem **Memoranda národa slovenského** – na krátkou dobu se slovenština směla používat na některých katolických gymnáziích. Žádné další požadavky memoranda nebyly úspěšné.

4.1.2 Matiční a martinské období (1863 – 1918)

Období ohraničené založením Matice slovenské a jejím násilným uzavřením. Období martinské chronologicky navazuje až do r. 1918.

Charakteristickým prvkem je snaha používat slovenštinu jako spisovný a úřední a vyučovací jazyk. Důležitým mezníkem bylo založení **Matice slovenské (1863)** – tím se posílila institucionalizovaná péče o spisovnou podobu jazyka. Přímou v Matici slovenské existovalo oddělení, které dohlíželo na používání jazykové normy. Současně s funkcí kontrolní toto oddělení regulovalo a dotvářelo normu spisovného jazyka a současně tvořilo kodifikační příručky a materiál, který sloužil jako pramen pro rozšiřování a kultivování slovní zásoby.

Oporou jazykové spisovné normy byla **reformovaná Štúrova slovenština**. Základním bodem rozvoje jazyka se stala **Hattalova charakteristika tvarosloví jazyka** – bylo rozpracována kategorie slovesa. Sloveso bylo pokládáno za důležitý moment kategoriálního systému.

Hattala navázal na svou předešlou práci **Krátkou mluvnici slovenskou** a připravil další matiční vydání **Skladby jazyka slovenského**.

V tomto období vznikla také v němčině psaná učebnice **Grammatik der slowakischen Sprache** a praktická učebnice **F.Mráze Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky,....**

V této učebnici se poprvé objevil přehled členění slovanských jazyků, pravidla výslovnosti a

opis tvarosloví a syntaxe. Základem pravopisu spisovné slovenštiny však zůstala Krátka mluvnica slovenská. Samozřejmě, i když byl kladen velký důraz na vzdělávání v oblasti nového pravopisu, vyšlo mnoho uměleckých děl, která jej respektovala jen zčásti. To také svědčí o nejednotnosti normy spisovného jazyka, nerespektování reformy jazyka, kodifikování archaizmů a existence různých variant.

Hattala ve své snaze kultivovat jazyk neustával a v roce 1865 publikoval syntaktickou práci „*Mluvnica jazyka slovenského. Druhý diel. Skladba*“. Tady označuje jako základní jednotku jazyka větu a identifikuje její jednotlivé části – slova a tvary, které vstupují do vzájemných vztahů. Klade důraz na významovou rovinu a formální prostředky k vyjádření jednotlivých vztahů. Výrazné posuny oproti současnosti jsou například :

- **odlišné slovesné vazby**
- **jiná funkce předložek a pádů**

Jako odlišení žánrů se používaly polovětné konstrukce s přítomným i minulým přechodníkem. Postupně docházelo i k posilování a rozvoji prostředků syntaxe a narůstala odborná terminologie. Celkově toto období můžeme hodnotit jako divergentní, protože současně probíhal ústup tradičních nedomácích prostředků a příliv dalších nedomácích prostředků v morfologii i syntaxu.

Kladným momentem pro rozvoj a kultivaci slovní zásoby bylo vydání právnícko-politického slovníku „*Ju-ri-disch-politische Terminologie für die slawischen Sprache*“. Později byl slovník vydán jako Německo – český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Z tohoto období pochází i **Slovník slovenskéj, maďarskej a nemeckej reči**. V Matici také vycházel materiál **Letopis Matice slovenskej**, ve kterém se spontánně prezentovaly odborné termíny v oblasti literatury.

Existovalo několik zdrojů, které ovlivnily rozvoj slovní zásoby a její frazeologie. V oblasti knižní a terminologické zásoby nejdůležitější roli měla čeština.

Do konce druhé poloviny 19. století přetrvával tradiční vliv slovanských jazyků – zejména ruštiny a polštiny. Přední místo zaujímal také latina a němčina. Rozvoj slovní zásoby probíhal živelně.

V 70. letech 19. století zaujala místo normotvorného kritéria normotvorná praxe – užití jazyka v publicistice a krásné literatuře. V tomto období můžeme hovořit o formování tzv. „**Martinského úzu**“, který přetrval po několik desetiletí na čele faktorů ovlivňujících spisovný jazyk. Východiskem byla řeč původních obyvatel Martina. Rozměr národně-reprezentačního charakteru však tento úzus dosáhl až vydáním Cambelova spisu – **Príspevky k dejinám jazyka slovenského** a vydáním kodifikační práce **Rukovät' spisovnej reči**

slovenskej. Martinský úzus tedy podoba spisovné slovenštiny, která byla zformována pod vlivem Martinského kulturního centra koncem 19. století a byla platná až do meziválečného období.

4.2 Specifika jazyka Gejzy Vámoše

Vámoš zmiňuje jazykovou odlišnost. Dle něj jazyk možno vnímat jako prostředek, jako možnost otevření cesty k „majetku“. Co tím přesně Vámoš míní, může být námětem polemik. Myslím si, že měl na mysli cestu k sobě, k pochopení své souvislosti se svým místem v lidské pospolitosti. Cestu k jazyku jako nástroji komunikace – vzájemného poznání a nalezení identity. (Nezapomínejme, že byl příslušníkem židovské enklávy, která svou identitu neodvívěla v první řadě od jazyka.)

Vámoš si evidentně uvědomoval svou vícejazyčnost (kolik jazyků byl schopen vnímat a používat na úrovni rodilého mluvčího, není přesně známo a já jen logicky usuzuji z dostupných textů).

Zdokumentováno je, že Vámoš absolvoval základní a střední vzdělání v maďarském jazyce. Dá se tedy s určitostí říci, že maďarštinu ovládal plyně slovem i písmem.

Vysokoškolská studia zahájil v Praze (musel tedy rozumět češtině), jako první studoval medicínu, můžeme tedy předpokládat i podstatnou znalost latiny.

Své první články publikuje ve slovenštině, se kterou se zřejmě setkal v osobním styku se spolužáky na gymnáziu. Můžeme předpokládat, že se mu tedy nedostalo školního vzdělání v oblasti slovenského jazyka a naučil se ho zřejmě používat nejdříve ve fonetické rovině.

Předpokládám, že v Praze se pohyboval v kruhu slovenské inteligence, a svou znalost jazyka tedy cizeloval současně se studií medicíny v českém jazyce.

Studoval a začal psát v době, kdy čeština a slovenština (zhruba rozmezí let první republiky) nebyly tolik odlišovány. Vámoš ve svých literárních počátcích, psaných ve slovenštině, už plyně hovořil anglicky a měl pasivní znalost němčiny (v korespondenci s Gregorovou se zmiňuje o čtení v originálu německých filosofických děl), a francouzštiny (viz texty v jeho prvotině).

Je zajímavé, že kvalita Vámošova literárního projevu byla primárně odvozována od respektování gramatických pravidel ve slovenštině (která, pokud budeme hovořit zejména o roce vydání prvotiny tj. 1925, byla evidentně poněkud sporná). Navíc situace, týkající se pravidel slovenského pravopisu a slovníku slovenského jazyka, zůstala po dlouhou dobu značně nepřehledná.

Domnívám se, že důvodem pro nadměrnou kritiku Vámošova pravopisu, lexika a stylistiky byl zejména jeho neslovenský původ, kontroverzní vystupování a avantgardní projev.

Předkládám několik názorů literární kritiky. Domnívám se, že k objektivnímu názoru lze dospět po podrobné jazykové analýze Vámošových textů (což si ale má diplomová práce za cíl neklade).

4.2.1 Názory prezentované v literární kritice:

4.2.1.1 Miloš Tomčík – protiklad drsného výrazu a citlivého srdce

Dle Tomčíka Vámoš nebyl jazykově vyhraněný. Podle něj Vámoš v domácím prostředí používal maďarštinu a se slovenštinou se setkával ze začátku jen v ústní komunikaci a později na vysokoškolských studiích byl konfrontován hlavně s češtinou a angličtinou.

Jeho prvotinám vyčítá lexikální nehomogenost a přespříliš řečových výrazů, nepřesnosti v tvarosloví a syntax poznačenou hungarismy, germanismy a v neposlední řadě i bohemismy (identifikace bohemismů z dnešního hlediska může být sporná, není k dispozici důkladná srovnávací studie Vámošových prací s pravidly pravopisu platnými v roce 1922).

Vámošův jazyk je dále hodnocen jako necudný a nekonvenční a plný expresivních vyjádření. Tomčík Vámošovi vytýká přílišnou míru subjektivity a neúměrnost v používání hyperboly, kterou také označuje za rozhodující sémantický prostředek.

Vámoš má sklon ve svých počátcích ke kratším epickým útvarům (většinou povídkám nebo črtám). Odvrací se od pozitivismu. Centrem pozornosti se stává jedinec a jeho vnitřní svět s mravními a citovými problémy.

Žánr prací rozšiřuje o román v momentu vydání Atomů Boha (dvoudílného románu z lékařského prostředí). Vámoš je povoláním lékař. Jeho povolání velmi silně ovlivňuje i jazyk jeho románu. Často používá lékařské termíny v latině i ve slovenštině (některé jsou silně bohemizovány, otázkou je, do jaké míry existovala odborná lékařská terminologická slovní zásoba ve slovenštině v roce vydání románu).

Jeho hrdinové trpí deziluzí a jako hlavní prostředek vykreslení uskutečňování jejich vztahu k realitě autor používá motivy sexuálních extrémů (motivы ze světa prostitutek).

Častým kompozičním prostředkem je metoda protikladu. Tyto drsné motivы jsou často v kontrastu s lyrickými prvky. Tomčík označuje tento postup za metoda paradoxního kontrastu.

V hodnocení Tomčíka je Vámošův jazyk „zadřhávý“ a stavba věty poněkud těžkopádná a kostrbatá. Tomčík mu však přiznává naprostou originalitu ve vykreslení židovských postav a to zejména v románu Odlomená haluz.

4.2.1.2 Vladimír Petřík – O funkci jazyka v tvorbě G. V.

Petrík přiznává Vámošovi uvědomělou snahu o nový přístup v tvorbě literárního díla a změnu koncepce románu.

Vámoš ke svým hrdinům přistupuje především z hlediska fyziologického a hodnotí člověka z pozice lékaře/filosofa a zároveň reflektuje psychologické pnutí v individuui, což samozřejmě ovlivňuje jeho jazykové prostředky. Jazyk je expresivní, místy velice vulgární, a je používán jako příznakový prostředek, ne ale jako individuální charakteristika postavy. Podle jazyka se postava zařazuje k společenské vrstvě, respektive k myšlenkovému proudu.

Ovšem jazyk je použit i v paradoxní rovině, slušný jazyk může také reprezentovat pokrytectví měšťácké společnosti:

slušný jazyk = slušná společnost, kde se ale lidé chovají dle standardu, který Vámoš popisuje následovně:

„v mene Pravdy vykynožiť zo sveta, keď mu vidí v hube väčší kus zhnitého mäsa“. (G. Vámoš, Praha, 1928, s. 120)

Expresivní a vulgární vyjadřování plyne přímo z autorovy životní zkušenosti, z vnitřního přesvědčení radikálně zasáhnout do „běhu věcí“. I z tohoto pohledu můžeme říci, že zvolené jazykové prostředky jsou funkční a na místě.

Vámoš se vědomě snaží o šok pro čtenáře, chce člověkem zatřást a způsobeným šokem chce vytvořit situaci pro změnu člověka – čtenáře. Je si sice vědomý omezeného dosahu slova v literatuře (jeho síly i slabosti), ale slovo bere jako prostředek:

„v danej chvíli jediný nástroj k uskutočnovaniu zmeny, kričí, nadáva, používa silný slovník, vulgárne výrazy vo svojom posolstve musí čitateľa presvedčiť, že to, o čom hovorí, je krvavo vážne, že vo vzťahu k budúcnosti ide o ďalšie bytie či nebytie.“

...Slová sú slabé, verše nepôsobia, novely sú limonádou, satira je tu márna. Tu treba žravú nenávisť rozsievat', prebúdzat'...

...len rev, zlosť a zdravé násilie možu pohnúť takou prekážkou, ako sú od veky vekov vypestované negatívne ľudské vlastnosti. (D. Gregorová – Prášilová, Praha 1995 s. 98)

Jazykové vulgarizmy jsou tedy vědomé a funkční ideově i esteticky. Protože Vámoš je v tomto ohledu autor velice přímočarý, používá k provokaci hyperbolu, karikaturu, obludný kontrast.

Je neustále autorsky přítomen a podává nepřetržitý komentář, můžeme tedy říci, že se často uchyluje k autorskému monologu. Téměř nic není zobrazeno s odstupem, vše je prvoplánové: odhaluje nejčastěji skryvané projevy lidské povahy a života vůbec.

„Vámoš často ‚vyvracia‘ skutočnosť zvnútra navonok a popisuje vnútornosti. Nezobrazuje, ale usvedčuje človeka, životný materiál je pre neho dokazový materiál, ktorý rozličným spôsobom upravuje a deformuje. Vámošov realizmus je možné vidieť skôr v bezohľadnom odkrývaní ľudských negatív, vo vášnivej angažovanosti za veci človeka. Nemožno však neuzrieť nešťastnú tvár autora, jeho zraniteľné, ba možno veľmi zranené vnútro.“ (V. Petrík, Bratislava, 1980, s. 118)

Vámoš ve svém jazyce používá i mnoho odborných výrazů, které přispívají k realistickým až naturalistickým obrazům v jeho románech. Jako další prvek naturalistických tendencí v jeho tvorbě je hodnocena aplikace mechanického biologismu a determinismu.

Další typickým rysem spojeným mimo jiné i s pojmenováním hlavního hrdiny Zuriana je Vámošův zuřivý přístup v literárním projevu, v jazyce i stylu. Vámoš věří v sílu výchovy a to dokonce až tak daleko, že obhajuje použití násilí ve výchově (míní v extrémních případech).

Autorova tendence převychovávat se projevuje i v rámci syžetu, Vámoš jako autor vstupuje do textu v dlouhých reflexivních úvahách, a někdy se dá jen velice stěží odlišit od vypravěče. Vámoš rozbíjí kompozici, není tvarově homogenní a provádí destrukci tradičních epických stavebních prvků.

Můžeme ho hodnotit jako lyrika i publicistu. Jeho prózy Petrík nazývá „*žeravo sarkastickými poémami o človeku*“. (V. Petrík, Bratislava, 1980, s. 120)

4.2.1.3 Daniel Okáli – hnilobná hamletovština aneb humbugársky Vámoš

Okáli zastává názor, že Vámoš byl dokonalý pozorovatel a své postavy dokáže psychologicky diferencovat a jednotlivé postavy mají rysy dané společenské vrstvy. Jsou typizované, ale ne schématické, a nesou i výrazné individuální znaky. Autor používá satiru až výsměch, která se odráží v jazykové složce románu. Slovní zásoba obsahuje i brutální, přízemní, banální slova často i z pouličního slangu. Je zjevné, že Vámoš tímto znásobuje pocíťovaný odpor k popisovaným jevům (ať už je to morálka mladých slečen z „lepší“ společnosti, nebo popisování mužského chtíče).

Ve frazeologii si Okáli všimá zejména slov jako rypák, odpadková jama, do neba revúca bieda, humbugársky, balamutiaci plátok, rafinovaný predajný žoldnier-redaktor, zverská duša, chlpaté srdce... Okáli hodnotí tyto projevy jako „divé výbuchy“ a styl autora mu připomíná „bušení kladivem“. Neodsuzuje ho, ale poukazuje tím na Vámošovu citlivost a sociální empatii bojující s deziluzí ze skutečnosti, která ho denně obklopovala.

Vámoš sám v povídce Editino očko charakterizuje svoji metodu:

„...vlievam do pera svoje city, svoju nahú dušu, jako je, s úprimnosťou kajúceho hriešnika na smrteľnej posteli. Stojím v literách pred ľuďmi taký nahý, ako ma mater porodila.“ (G. Vámoš, Praha, 1922, s. 15)

Vámoš se rozhodl být co nejvíce pravdivý, pracuje s vulgarismy. Okáli toto hodnotí jako „naturalizmy“. Okáli chápe styl Vámoše nejen z hlediska jazykovědného, ale hlavně v kontextu „ovzduší epochy“, která je podle něj charakteristická destrukcí hodnot a radikalizmem u vzniku nových. A právě tuto radikalizaci identifikuje jako jazykový ekvivalent ve Vámošově myšlení i slovníku.

Okáli tedy hodnotí Vámošův výraz jako expresionistický a nachází u něj „principiálne kritéria expresionizmu“, a to jsou : bezpodmínečné sebevyjádření, plynoucí z revolty proti nelidskému, přičemž tato vzpoura zůstává v rozmezí osobnosti hrdiny a nenabývá sociálních rozměrů. Je zajímavé, že v tomto smyslu vztahuje Vámoše k autorům označených jako tvůrci tzv. „lyrizované prózy“ a jeho jazyk hodnotí jako bližší tomuto stylistickému zařazení. Vámošův jazyk hodnotí jako „*drsný a ťažký jako jesenná hruda*“. (D. Okáli, Bratislava 1971, s.24)

Okáli asi jediný dává do souvislosti v tomto momentu Vámošovu vícejazyčnost a jeho jazyk. Vzájemné ovlivňování popisuje jako „podvedomé narúšanie pod vplyvom týchto okolností“ (mluví o jeho vícejazyčném prostředí).

Vámošův jazyk vnímá jako ovlivněný hungarizmy a bohemizmy – cituji:

„čo sa ‚čistoty‘ jazyka týka, zolovsky hovoriac ‚pod psa‘, jeho štýl sa vyhranil na osobitý, originálny nástroj vyjadrovania. A čo je dôležité – jeho štýl svojou vášnivostou a dravosťou v určitom zmysle zodpovedal tým myšlienkovým prúdom, ktoré otriasali epochou... Vámoš svoj jazyk používal ako metódu na zdôraznenie svojej duchovnej revolty.“

Okáli zařazuje Vámoše s jeho „robustným až barbarským štýlom a vulgárnym výrazom“ do jazykotvorného procesu jako kontrast k „vznešenému jazyku“. Lidový výraz u Vámoše identifikuje jako nástroj znásobení intenzity vnímaní. Podle něj jazyk není nástrojem individuální charakteristiky jeho hrdinů a neobsahuje téměř žádné lyrizmy. Jednoznačně přiznává Vámošovi přínos v rozvoji tematiky i stylu a žánru. Dle Okáliho Vámoš některými motivy přesahuje do naturalismu – hrdinové jsou extrémní, v patologických situacích.

Kritik tento postup označuje jako metodu „ozvláštňování“ (například popisy funkce pohlavních orgánů, které redukuje milování na „věc“ bez kvality). Současně označuje situace, ve kterých se hrdinové nacházejí, jako „poetiku naturalismu s romantickými črtami“.

Právě toto bylo Vámošovi často vytýkáno jako přeexponovanost a nereálnost a označováno jako touha po slávě a honba za „senzačnostíou“. Díky svému lékařskému vzdělání a praxi byl zřejmě svědkem jazykových situací lidí z nejrůznějších společenských vrstev.

Protože byl komplikovanou osobností – nejen lékařem, ale i filosofem, pracoval s jazykem v nových souvislostech. Vámoš se ale svým jazykem také snažil o šokovou situaci, kterou vnímal jako situaci, ve které může dojít ke změně. V období 20. let minulého století výrazy v jeho literárním textu byly vulgarizmy a pejorativa. Vámoše lze brát jako jednoho z prvních slovenských spisovatelů, který přináší do literatury protiklad „krásné mluvy“ a pracuje s jazykem jiným než tradičním způsobem.

Výtky směrem k tvarové nehomogenosti a syntaktické nekompetentnosti jsou bohužel neporovnatelně rozsáhlejší než objektivní hodnocení novátorských prvků ve Vámošových textech. Vámošův jazyk je ale autorský a originální. Text bez interpunkce, s vlastními autorskými vyjádřeními, s vulgárním jazykem a extrémními postavami dnes již nikomu nepřijatelný nepřipadá. I v tomto ohledu bohužel Vámoš svou dobu předběhl.

4.3 Jazyk románu *Atomy Boha*

V následující stati srovnávám jazyk původního vydání románu *Atomy Boha* (v edici EMSA, vydavatelství Mazáč, Praha 1928, 1933, 1934, 1935 a 1936) a vydání slovenské edice vydavatelství Dilema, 2003).

Původní vydání žádnou jazykovou úpravou neprošlo (neobsahuje žádné ediční poznámky) a lze se tedy domnívat, že jazyk autora je původní. Druhé vydání editovala a ediční poznámkou opatřila Dagmar Kročanová-Roberts.

Došlo k následujícím úpravám.

Kročánová označuje jazyk Vámoše za silně poznačený češtinou a němčinou. Po stránce syntaktické hovoří o „neohrabanosti“. Jak uvádí, je to ediční zásah do textu románu více než po sedmdesáti letech, proto se přizpůsobuje toto vydání modernímu pravopisu.

V editování došlo k zásahům v nejen v oblasti pravopisu, ale i v lexiku, morfologii a syntaxi.

Nejčastějšími konkrétními změnami je následující:

Psaní i/y zejména pokud se týká 3. os. množného čísla sloves v minulém čase (slovenština připouští v slovesech jen měkké i).

Psaní s/z v oblasti předpon.

Korekce předložek v idiomatických spojeních.

Nahrazení bohemismů a poslovenštěných českých slov například *pešinka – cestička, krečok – škrečok*. (editorčiným zásahem byla nahrazována například adjektiva, která jsou běžně ve slovenštině používána a navíc jsou spisovná, například „pološialený“ za napoly šialený.)

Odstranění archaismů – zeme kora – zemská kôra, ambulatórium – ambulancia.

(Vzhledem k charakteru románu se domnívám, že tendence „modernizovat“ slovní zásobu románu je na škodu atmosféře a autentičnosti románu.)

Odborné lékařské výrazy, které podle kritiků velkou mírou přispívají k Vámošovu svébytnému autorskému stylu jsou v novém vydání ponechány a označeny vysvětlivkou pod čarou.

Editoři odstranili podle jejich názoru **nelogické používání příslovců** a nahradili je adekvátními. Například časté používání „zavše“ ve významu „často“ anebo „vždy“. (Zde bych opět osobně respektovala jazyk autora, i když se může zdát nelogický).

Odstranili vliv maďarštiny a to redukcí ukazovacího zájmena „ten“.

Tento zásah dle mého mínění tomu románové řeči značně pomohl a přidal jí na svěžesti a plynulosti.

Ve smyslu morfologických změn zredukovali a modifikovali přičestí, například *stuhlý – stuhnutý*.

Odstranili stopy němčiny, a to ve smyslu odstranění předminulého času a změnou vyjádření „*mohol zbadat*“ na *zbadal*.

Editoři se snaží o jazykově homogenní celek, ale román tak napsán nebyl a je otázkou, nakolik moderní zásahy hraničí se zásahy do „autorské povahy románu“.

Editoři dále zjednodušili souvětí a odstranili rozvinuté postponové přívlastky a zároveň přeformulovali dle jejich názoru „kostrbatá“ souvětí, například „*ponajviacej až vtedy, keď je pozde*“, „*lámala logiku kolom*“ – popierala logiku, „*vyvaliť sa im do krku*“ – vyskočiť im na krk.

Domnívám se, že editorský zásah by měl citlivý především k originální verzi textu a osobnosti autora. Editoři často měnili i slovosled (dle mého mínění někdy zcela zbytečně a někdy na škodu věci, protože daným slovosledem autor mínil potřebnou informaci zdůraznit). Porovnáním textů původních a „moderního“ vydání zjistíme, že z textu vymizel například původní slovosled autora a interpunkce.

Je nutné zmínit, že román *Atomy Boha* má přívlastek skandální a cynický. Ve slovenském kontextu se dodnes pochybuje o kompatibilitě se slovenskou duchovní a kulturní tradicí.

Román se v minulosti stal obětí kulturních čistek. Všechny Vámošovy práce (kromě satirické frašky *Jazdecká legenda*) byly na seznamu knih vyřazených ze slovenské beletrie, tedy ze slovenských knihoven, jako díla svým obsahem „nezodpovedajúce, respektíve protivíacie sa duchu samobytného slovenského národa v samostatnej Slovenskej republike“. To jsme v roce 1939 na stránkách časopisu *Gardista*. Tento odkaz na „samobytnú Slovenskú republiku“ ve mně vyvolává obrazy vývěsek SNS v Žilině v roce 1993 hrdě se hlásící k pokrokové tradici této strany za „čas slobodného samostatného štátu Slovákov – prvej slobodnej republiky“.

V kontextu historických událostí a osobního příběhu Vámoše jako člověka a osudu odborného lékaře a filosofa se jen stěží dá ubránit skličujícímu pocitu a myšlence o nepoučitelnosti lidské společnosti.

Vydání *Atomů Boha* z roku 2003 tvoří jen jeden svazek (v původním vydání svazky dva) a liší se i graficky. Nové vydání nerespektuje původní členění textu, tj. původní odstavce, a text je zhuštěný, bez pomlček, které v původním vydání oddělovaly dialogy postav. Vše je nahrazeno uvozovkami, které ovšem Vámoš v původním textu používá k označení vnitřního monologu postavy.

Myslím si, že ediční zásah je v mnoha případech necitlivý a nesystematický. I když přání editorky zpřístupnit text dnešnímu čtenáři je jasné, myslím si, že původní text není tak nesrozumitelný a jeho nivelizace ubírá na autentičnosti charakteru oné doby, tj. konce dvacátých let v Praze.

Uvedu několik příkladů:

nahrazování a modernizace adjektiv

původní vydání	editované vydání
pološialený (str. 257)	napoly šialený (str. 117)
zdrtený (str. 254)	zdrvený (str. 115)
poloomráčený (str. 256)	napoly omráčený (str. 116)
polouschlý (str. 70)	napoly usušený (str. 125)
tázavé (str. 256)	spýtavé (str. 116)
široký program (str. 246)	bohatý program (str. 112)
mrňukajúci (str. 248)	mrnčiáci (str. 112)
cucľajúci (str. 248)	cumľajúci (str. 113)
opatrený (str. 248)	vybavený (str. 113)
napnutej (str. 238)	napätej (str. 108)

Změna slovosledu

původní vydání (str. 244)	Vždy sa prepúšťal okamžitému rešeniu
editované vydání (str. 111)	Vždy dával prednosť okamžitému riešeniu
původní vydání (str. 244)	Tu má do roboty už nie s Medúzou.
editované vydání (str. 111)	Tu už nemá dočinenia s Medúzou.
původní vydání (str. 244)	Núka teraz Medúze nový život.
editované vydání (str. 111)	Medúze teraz núka nový život.
původní vydání (str. 244)	...drzo a nevolane sa derieš k vrcholu...
editované vydání (str. 111)	...nehanebne sa derieš k vrcholu...
původní vydání (str. 244)	Hlása proti Nemu hrdý odboj.
editované vydání (str. 111)	Hlása hrdý odboj proti Nemu.
původní vydání (str. 257)	ani nemám skúseností
editované vydání (str. 115)	ani skúseností nemám
původní vydání (str. 244)	14 dní ju nevidel
editované vydání (str. 111)	Nevidel ju 14 dní.

původní vydání (str. 234)	Chodieval si ako dieťa kradnúť jablká.
editované vydání (str. 106)	Ako dieťa si chodieval kradnúť jablká.
původní vydání (str. 235)	I Zurian chodieval kedysi..
editované vydání (str. 106)	I Zurian kedysi chodieval
původní vydání (str. 235)	Mrzký, čierny pes strážil susedovu záhradu.
editované vydání (str. 106)	Susedovu záhradu strážil mrzký čierny pes.

Odstranění trpného rodu

původní vydání (str. 258)	Zurianov hlas stal sa neistým.
editované vydání (str. 115)	Zurianov hlas zneistel.
původní vydání (str. 6)	Ako Vám dobre bude robit, Meduza, svieži vzduch.
editované vydání (str. 123)	Ako Vám urobí dobre svieži vzduch na vidieku.

záměna spojky i za aj

původní vydání (str. 258)	...ona už i konala.
editované vydání (str. 115)	...ona už aj konala.
původní vydání (str. 257)	Už i zmizla.
editované vydání (str. 115)	Už aj zmizla.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem představila různé názory slovenské literární kritiky a interpretovala Vámošovu tvorbu na pozadí jeho osobní korespondence i v historicko-spoločenském kontextu změn první poloviny 20. století na území Slovenska. A to zejména okolnosti židovského osídlení území Slovenska. Nedílnou součástí poznání a zařazení autora je i poukázání na specifika jazyka a vyjadřování Vámoše, který je znám jako kontroverzní a provokativní autor. Specifické postavení v řadě slovenských autorů si Vámoš vydobyl nejen svou vícejazyčností, ale i způsobem práce s jazykem a vědomým rozhodnutím přihlásit se ke slovenské národnosti a psát slovensky.

S Vámošovým nakladáním s jazykem je také spojeno mnoho nezodpovězených otázek: Například jak fungovala vícejazyčnost v židovské enklávě na jihozápadním Slovensku v období vzniku Československa?

Jak se Vámoš učil a zdokonaloval ve slovenštině? Podle jakého klíče identifikoval svůj mateřský jazyk? Jak nahlížel na jazyk a národní identitu?

Domnívám se, že zajímavou by jistě byla komparační studie jazyka Vámoše a pravidel slovenského jazyka, které v období Vámošovy plodné literární tvorby prošly radikální změnou (míněno období od roku 1922 do roku 1939).

Nebo srovnání jazyka jednotlivých slovenských vydání románu *Atomy Boha* a českého překladu z roku 1930, 1934, románu *Odlomená haluz* a jeho českého překladu ze 60. let v Odeonu.

Vámošovy knihy byly v roce 1939 vyloučeny z veřejných knihoven a myslím si, že se nikdy v plné míře nevrátily zpět. Právě Vámošova sbírka povídek *Editino očko* stála jako první v řadě edice EMSA (edice mladých slovenských autorů) v Mazáčově nakladatelství v Praze, která pro slovenskou literaturu znamenala výrazný krok ke zrovnoprávnění se na poli ostatních evropských literatur. Ani to, ani vydání dalšího románu ve stejné edici, ani cena z vydavatelství Melantrich, ani poměrně vysoký náklad a opakované vydání románu 4 roky po sobě a překlady do češtiny nezajistily Vámošovi úplný návrat a zařazení do galerie kvalitních slovenských spisovatelů a objektivní přístup literární kritiky.

Svou diplomovou prací jsem se snažila o zprostředkování objektivních informací a vytvoření „virtuálního portrétu“ avantgardního spisovatele meziválečného období na Slovensku. V tomto smyslu hodnotím tvorbu Gejzy Vámoše pro slovenskou literaturu jako zcela originální a novátorskou. Jeho „ošklivý“ jazyk a motivy „mravního úpadku“ s přesahem do oblasti filosofie jako jeden z prvních pokusů překonat vesnický charakter slovenské literatury a svým univerzálním poselstvím ji přiblížit literatuře evropské.

Z diplomové práce také plyne, že lze plně souhlasit s názorem historika J. Mlynárika o důležitosti židovské problematiky a to zejména ve sporné historii fašistické první Slovenské republiky.

Věřím, že svou prací přispěje k demystifikaci postavy Gejzy Vámoše a že závěrem formulované otázky mohou být inspirací k novému neemotivnímu nejen jazykovědnému prozkoumání Vámošovy tvorby.

BIBLIOGRAFIE

- BAGIN, Andrej. *Vitalita slovesnej tvorby*. Bratislava, 1982.
- BARBORÍK, Vladimír. Hrušoviansky hriešnici – utopistická tendencia vo Vámošovom románe výchovy. *Slovenská literatúra*, 1997, roč. 44, č. 1–2, s. 7–14
- ČÚZY, L. Gejza Vámoš a literárni kritika. In *Gejza Vámoš – burič?*, 1997. s.37
- DANDOVÁ, Z. Neveselý humorista Gejza Vámoš. In *Slovenské smery*. r. 1937–8, č. 5, s. 20–28
- DAROVEC, Milan. Z konfrotlačnej syntaxe slovensko-českej, 17, Bratislava : SAS, 1988.
- FERKO, M. Žánrový charakter „lakomstva“ Gejzu Vámoša. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s. 75
- GREGOROVÁ-Prášilová, Dagmar. *Gregorovský dům*. Praha : Ex-egem, 1995.
- HAMALIAR, Jozef-Igor, Hlasy nášho Východu, Praha,1929
- HAMALIAR, Jozef-Igor, Kritické torzo, Bratislava, 1958
- CHAROUS, Emil, Pražské inšpirácie slovenských spisovateľov, Praha, 2001
- CHORVÁT, Michal. *Cestami literatúry*. Bratislava, 1979.
- CHROBÁK, Dobroslav. *Cesta za umením*. Bratislava, 1957.
- CHROBÁK, Dobroslav, Kam speje román?, In *Cesta za umením*. Bratislava, 1957, s. 16–22
- CHROBÁK, Dobroslav, Enfant terrible slovenskej literatúry, In *Cesta za umením*. Bratislava, 1957, s.105–106
- KISS-SZEMÁN, R. Niektoré charakteristické znaky asimilačnej stratégie predstaviteľov stredoeuropskeho židovstva v zrkadle literatúry prvej polovice 20. storočia. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s. 31
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Encyklopedia Slovenska*. Bratislava : Obzor, 1979.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Encyklopedie náboženství*. Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Editor a text*. Praha : Československý spisovatel, 1971,
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Album slovenských spisovateľov, oddiel próza a dráma – Gejza Vámoš* Internetový projekt. [online]. [cit. 23. 4. 2005]. Dostupné z: <<http://www.litcentrum.sk/>>
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Krik a ticho storočia. Antológia Expresionizmu*. vydavateľstvo Bratislava : Kaligram, 1999.
- KOLEKTIV AUTORU, *Slovenská lexikológia*. Bratislava : SPN, 1971.
- KRČMÉRY, Štefan. *150 rokov slovenskej literatúry*. Martin : Matica Slovenská, 1943.
- KROČANOVÁ, Dagmar. An-archizmus a ženská otázka ve Vámošovej tvorbe. *Slovenská literatúra*, 1992, roč. 44, č. 1–2.
- KROČANOVÁ, Dagmar. An-archizmus a ženská otázka vo Vámošovej tvorbe. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s.79
- KROČANOVÁ, Dagmar. Človek v diele Gejzu Vámoša. *Slovenská literatúra*, 44, 1–2, 1997, str. 16–19.
- KROČANOVÁ, Dagmar. Od ego-mánie k otvorenosti. doslov k románu Atómy Boha, In *Atómy Boha*, Bratislava : Dilema, 2003, s. 231–248,
- KROČANOVÁ, Dagmar. Edičná poznámka k románu Atómy Boha, In *Atómy Boha*, Bratislava : Dilema, 2003, s. 247–249
- KROČANOVÁ, Dagmar. Atómy Boha ako román negácie a tajného reformátorstva. *Romboid*, č. 27, 1992, s. 201–220
- KROPOTKIN P., *Moderní věda a anarchie*, Praha 1922.
- MALINOVSKÁ-ŠALAMONOVÁ, Zuzana. Gejza Vámoš: Atomes de dieu ou entre la lumiere et le obscurite In *Studia Philologica*, Prešov, 2000, s. 79–83

- MARČOK William, Židovskí spisovatelia v slov. literatúre, *Slovenské pohľady*, 1998, č. 2, str. 64–72
Slovenské pohľady, 1998, č. 3, s. 79–82
Slovenské pohľady, 1998, č. 4, s. 44–54
Slovenské pohľady, 1998, č. 7–8, s. 259–260
- MATUŠKA, Alexander. Portréty slovenských spisovateľov II – Gejza Vámoš. *Prítomnosť*, č. 29, 1934, str. 458–459
- MATUŠKA, Alexander. *Celistvosť literatúry*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1991.
- MATUŠKA, Alexander. Slovenský život a umenie, In *Celistvosť literatúry*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1991, s. 170–175
- MATUŠKA, Alexander. *Za a proti*. Bratislava, 1975.
- MICHÁLEK M.. Román Atomy Boha ako interpretačný problém. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s. 71
- MICHALENKO, R.. Gejza Vámoš – filozof? In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s. 67.
- MIKO, František. *Estetika výrazu*. Bratislava, 1969.
- MISTRÍK, J. – RUŽIČKA, J. *Štylistické rozbory umeleckých textov*. Bratislava : SPN, 1963.
- MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha : Academia, 2005.
- MRÁZ, Andrej. Romány a ich autori. *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*, Praha 1931
- MRÁZ, Andrej. *Mezi prúdmi*, Bratislava, 1969.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnoty jako sociální fakty*. Praha, 1936.
- OKÁLI, Daniel. *Burič Gejza Vámoš*. Bratislava, 1971.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Brno: Seifer, 2001.
- PETERKA, Jan. *Slovník literární teorie*. Praha, 1984.
- PETRÍK, V. *Hodnoty a podněty*. Bratislava, 1980.
- PETRÍK, V. Gejza Vámoš a JéGé – paralely a odlišnosti. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s.17
- RICHTER a kolegové. *Encyklopédia slovenských autorov*. Bratislava : Centrum pre informácie o slovenskej literatúre, 2004.
- ROSENBAUM, Karol. *Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia*, Bratislava, 1989.
- SKUTNABB-KANSAS, Tove. *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava : Kaligram, 2000.
- SLOBODA, Marian. Česko-Slovenská asymetria. *Na Východ*, 2003, s. 30–35
- SOUČKOVÁ, M.1996. K expresionistickým tendenciám Gejzu Vámoša. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997. s. 25
- SUROVÁ Viera, Při reedicií Vámošovej prózy, In. *Gejza Vámoš – Editino očko*, TATRAN, Bratislava,1968
- ŠKLOVSKÝ, Viktor. *Tětiva, Odlišnosti podób*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1973.
- ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava, 1987, s. 456
- ŠPITZER, J. *Nechcel som byť Žid*. Bratislava, 1994.
- ŠPITZER, J. *Svitá až keď je celkom tma*. Bratislava, 1996.
- ŠTERLINGER, Peter. K bibliografii Gejzu Vámoša., Bratislava, 1976.
- ŠTEVČEK, Ján. *Lyrizovaná próza*. Bratislava : Tatran, 1973.
- ŠTEVČEK, Ján. Naturalistický expresionizmus. In *Dejiny slovenského románu*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 279–287.
- TOMČÍK, M. *Epické súradnice*. Bratislava, 1980.
- VÁMOŠ, Gejza. *Editino očko*. edice EMSA, Praha: Mazáč, 1925
- VÁMOŠ, Gejza. Čuj náš národ drahý! *Svojeť* č.1, 1922.
- VÁMOŠ, Gejza. Epylog, *Svojeť* č. 6, 1922
- VÁMOŠ, Gejza. Niečo o kultúrnej práci v Piešťanoch, *Piešťany a okolie*, 1929, s. 1

- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha 1 a 2*, edice EMSA, Praha : Mazáč, 1928.
- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha 1 a 2*, edice EMSA, Praha : Mazáč, 1933
- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha 1 a 2*, edice EMSA, Praha : Mazáč, 1934
- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha 1 a 2*, edice EMSA, Praha : Mazáč, 1935.
- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha 1 a 2*, Praha, Kvasnička a Hamp, 1934. (český překlad)
- VÁMOŠ, Gejza. *Odlomená haluz*. Praha : Melantrich, 1934
- VÁMOŠ, Gejza. *Odlomená haluz*, Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1965.
- VÁMOŠ, Gejza. *Atómy Boha*, Bratislava : Dilema, 2003.
- VÁMOŠ, Gejza. *Princíp krutosti*, Bratislava, 1996.
- VÁMOŠ, Gejza, *Jazdecká legenda*. edice EMSA, Praha 1934
- VÁMOŠ, Gejza, *Jazdecká legenda*. Bratislava, 1956.
- VÁMOŠ, Gejza , *Princíp krutosti*, Bratislava, 1996 s. 74–109
- VÁMOŠ, Gejza , *Pravopisár*, LAMS sign 43, G 47
- ZAMBOR, Ján. *Portréty slovenských spisovateľov*, Bratislava, 1996
- ŽIGO, M. Poznámky k Vámošovej “biologickej filozofii”. In *Gejza Vámoš – burič?*, Bratislava, 1997 s. 57
- ŽIGO, Pavol, KRAJČOVIČ Robert. *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava : Univerzita Komenského, 2002

**Příloha: Seznam EMSA – Nakladatelství L. Mazáč, Praha – vydaná díla od
r. 1928 do ledna 1936.**

1. Vámoš, Editino očko
2. Gašpar, Buvi- Buvi
3. Smrek, Cválajúce dni
4. Hrušovský, Dolorosa
5. JéGé, Wieniavského legenda
6. Hronský, Žltý dom v Klokoči
7. – 8. Urban, Živý bič
9. Letz, Obyvatelia dvora
10. Lukáč, O láske neláskavej
11. Alexy, Grétka
12. Krčméry, Ľudia a knihy
13. Nižnánsky, Medzi zemou a nebom
14. Horváth, Človek na ulici
15. Rusko, Plamene
16. – 17. Vámoš, Atomy Boha
18. Smrek, Božské uzly
19. Holéczy, Inžinier Riava
20. Gašpar, Při kráľovej studni
21. Hronský, Medové srdce
22. Lukáč, Križovatky
23. – 26. Rázus, Svety
27. – 28. Hrušovský, Peter – Pavel na prahu nového sveta
29. Rázus, O mne i o vás
30. Rázus, Čierne roky
31. Hronský, Proroctvo doktora Stankovského
32. Krčméry, Piesne a balady
33. – 34. Rázus, Júlia
35. Ormis, Zo slovenskej minulosti národnej a literárnej
36. Rázus, Maroško, príbehy detsva
37. Haľamová, Červený mak
38. Rázus, Argumenty
39. Vámoš, Jazdecká legenda
40. Smrek, Iba oči
41. – 42. Urbanovič, Oráčina
43. Rázus, Maroško študuje
44. Smrek, Básnik a žena
45. JéGé, Alina Orságová
46. Pockody, Podkovy
47. Lukáč, Elixír
48. Lukáč, Hymny
49. Kavec, Kuvik na plote
50. Lukáč, Spev vlkov
51. Hlbina, Harmonika
52. Novomeský, Nedeľa a Romboid
53. Smrek, Zrno

Summary

My thesis describes the historical and political situation in Czechoslovakia between 1918 and 1956, as illustrated in a life story of first Jewish – Slovak author Gejza Vámoš. On a historical and linguistic background I follow the most important moments of his work.

Following the ideas of a formal literary criticism starting in the early years of Czechoslovakia coming to the controversial formulations of recent critics.

I also try to formulate the rules of judging Vámoš's expressionist style and language in close relation to his specific situation in the „literary playground“. The very important role in understanding the specific features of his „assimilated Jewish mentality“ is part of historical section of my work. The relating unit of whole work is tragic life story of doctor Gejza Vámoš.

My work is divided in four main parts. In the first part of my work I have tried to reveal the mystery of very complicated and strong personality of Gejza Vámoš. Following part of his correspondence with Hana Gregorova uncovers part of his friendly and unknown personality and understanding for his close ones. In second part of my work I am trying to put in a global context historical moments of Jewish inhabitants of Slovak area in the beginning of era of Czechoslovakia. I examine the moments of uniting the „diaspora“ by existence of a brand new democratic state – Czechoslovakia. Those moments are interesting and important for understanding the mentality of Gejza Vámoš. The third part of my work is seeing Gejza Vámoš throughout the eyes of literary critics in different time periods. Starting with ideologic critics and their political arguments in comparison with modern philosophical theories of authentic and nowadays critics. The analysis is touching the most important motives and subjects in novel *Atoms of God*. On philosophical background I follow and name the most unusual and expressionistic moments in Vámoš's novel trying to support the theory of unimportance of his lack of traditional bonds to Slovak literature.

The fourth, last part of my work focuses on linguistic analysis of part of Gejza Vámoš work. By selecting the most important examples of his authentic language expression I oppose or agree with different opinions of variety of critics and by that virtual dialogue I try to complete the picture of work of Gejza Vámoš.